3

(3
2

DE ANTIQVISSIMIS

MINERVAE

SIMVLACRIS ATTICIS

SCRIPSIT

OTTO IAHN.

BONNAE
APVD ADOLPHVM MARCVM.
MDCCCLXVI.

Pausanias, dum arcem Athenarum visitat, ubi in eo est ut Erechtheum intret, memorabilem quandam Minervae statuam vidit, de qua haec verba facit (I, 26, 4) Ἔνδοιος ἦν γένος μὲν Ἀθηναῖος, Δαιδάλου δὲ μαθητής, ὃς καὶ φεύγοντι Δαιδάλῳ διὰ τὸν Κάλω θάνατον ἐπηκολούθησεν ἐς Κρήτην. τούτου καθήμενόν ἐστιν Ἀθηνᾶς ἄγαλμα, ἐπίγραμμα ἔχον ὡς Καλλίας μὲν ἀναθείη, ποιήσειε δὲ Ἔνδοιος. quamquam Pausanias nihil addit, unde appareat, quisnam potissimum Callias intellegendus sit, tamen sive Philippi filium Pisistrati aequalem sumis, sive Daduchum, qui bellis Persicis interfuit, certa tenemus tempora. Pausanias igitur cum Endoeum, qui statuam a Callia dedicatam fecit, antiqui illius Daedali discipulum fuisse putaret, non potuit aliter sibi rem informare, nisi ut statuam illam antiquissimo tempore factam nescio quo modo in Calliae possessionem venisse et ab eo dedicatam esse crederet, neque quisquam negabit, fieri potuisse, ut res ita se habuerit. iam vero ex titulo quodam sepulcrali attico, cuius aetatem ex rationibus palaeographicis usque ad tempora inter olympiadem LXX et LXXX sita producere licet, quamquam nihil impedit, quominus eum vel antiquiorem habeamus [1], fuisse Athenis praeter mythicum illum Daedali discipulum alium quendam sculptorem Endoei nomine vocatum constat. ita sane verisimile fit, eum Endoeum, quem cum Calliae anathemate coniunctum reperimus, non fuisse diversum a sculptore, qui per titulum istum innotuit; quod si verum est, Pausaniam errasse redemus, qui

1 titulum valde mutilatum, in Theseo asservatum, ita restituit Rangabeus (ant. hell. n. 22):

[Ὧδε] φί[λην ἄλοχον Μίρων] ἀνέθηκε θανοῦσαν
Λ[αμπιτ]ὼ αἰδοίην γῆς ἀπὸ πατρῴης.
Ἔνδοιος ἐποίησεν.

qui hunc titulum ediderunt referuntur a Brunnio (gesch. d. griech. künstler I p. 99). Endoei nomen etiam postea inter atticos artifices non inauditum fuisse apparet ex titulo, in quo de Erechtheo extruendo rationes redduntur (Rangabeus ant. hellén. 57, II A 51), ubi certa emendatione restitutum est [Ἔν]δοιος [Πλαί]κου.

error quomodo explicari possit mox videbimus. statua illa Minervae, cum sub divo posita fuerit, nequit ex ligno vel ebore facta fuisse, sed vel marmorea vel ahenea esse debuit.

Iam vere in arce in vicinia eius loci, ubi Pausanias Minervae statuam collocat, pars inferior statuae e pario marmore factae reperta est [2] sedentem figuram humanae fere magnitudinis exhibens. imago satis inficete facta extat in ephemeride archaeologica (1839 n. 253). accuratiorem dedit Lebasius (voy. mon. fig. 3, 1), ex qua expressit Beuleus (sculpt. av. Phid. p. 101), nos tab. 1, 4. solio affabre sculpto, cui pulvinus instratus est, insidet figura pedes solea satis crassa fultos scabello imponens, vestimento usque ad talos demisso eoque duplice vestita, cuius rugae ad antiquioris artis rigorem effictae sunt. sinistra manus genu ita imposita est, ut appareat, brachia olim lateribus adnexa sine ullo fere motu corpus secuta esse. non defuerunt, qui hoc signum ad Minervam, fortasse ad Endoei Minervam referendum esse censerent. extant sane sigilla quaedam fictilia, in Attica maxime reperta, quae prorsus similem habitum reddunt [3] et, quia Medusae caput in pectore monstrant, non sine veri specie ad Minervam relata sunt. sed cum constet apud Athenienses gorgoneum apotropaei loco etiam ab aliis in pectore gestatum esse, praesertim ab eis personis, quae aliquo modo cum sacris Minervae coniunctae erant [4], pro certo haberi nequit talia sigilla ipsam Minervam necessario repraesentare. iam cum superior pars statuae marmoreae hodie non extet, quae sola certa deae agnoscendae indicia exhibere posset, res prorsus incerta manet, ut prudenter Schoellius etiam de sacerdote cogitari posse monuerit. quodsi statuas marmoreas consideramus olim iuxta viam sacram positas, qua ad sacrum Branchidarum proficiscebantur, nunc Newtoni opera in museo Britannico collocatas [5], apparet eas attico simulacro tam similes esse, quam lac lacti, nisi quod milesiae statuae artificium paullo rudioris antiquitatis repraesentare videntur [6]. ex inscriptionibus vero, quae quibusdam harum statuarum sellis additae sunt, constat, non deorum ea simu-

2 cf. Schoellius archäol. mittheil. p. 24.

3 exempla exhibita sunt post Stackelbergium (gräber der hellenen p. 43 et tab. LVII, 1) a Gerhardo üb. d. minervenidole Athens tab. I, 3, 5.

4 ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1855 p. 60. Boettícherus philol. XVII p. 410.

5 postquam L. Rossius accuratius de his statuis rettulit (archäol. zeit. VIII p. 1 sqq. tab. 13. archäol. aufs. II p. 378 tab. III, 1.), iam Newtonus omnia accurate exposuit et luculentis imaginibus illustravit (hist. of discov. p. 527 sqq. tab. 74—76. trav. in the levant II p. 147 sqq.).

6 inscriptionum statuis additarum aetatem sexagesima olympiade recentiorem non esse demonstravit Kirchhoffius (studien z. gesch. d. griech. alphabets p. 132 sqq.).

lacra posita fuisse, sed hominum, qui imagines suas Apollini dedicarint. porro illud quoque manifestum est eadem fere vestiendi ratione tam mares quam feminas uti, ita ut de sexu personarum, ubi superior corporis pars servata non est, certum iudicium ferre vix liceat. habemus Ἰάονας illos ἑλκεχίτωνας [7], ad quorum morem etiam Atticos antiquis temporibus, viros non minus quam feminas, vestiri solitos fuisse certo constat [8]. quae si ad fractam illam Athenis repertam statuam referimus, nullam prorsus causam esse apparet, cur de dea aliqua aut de Minerva potissimum cogitemus, sed optimo iure hominis cuiusdam antiquo more vestiti in arce dedicatam imaginem agnoscemus [9].

Minervae autem sedentis statua quaedam marmorea Athenis visitur haud paullo melius servata, cum praeter caput et brachiorum anteriores partes cum manibus tota figura extet [10]. haec igitur statua deam in sella olim pedibus elegantius elaboratis

7 Hom. Il. *N* 685. hymn. Apoll. del. 147. accuratius haec depingit Asius apud Athenaeum XII p. 525 f.:

οἳ δ' αὔτως φοίτεσκον, ὅπως πλοκάμους κτενίσαιντο,
εἰς Ἥρης τέμενος, πεπυκασμένοι εἵμασι καλοῖς,
χιονέοισι χιτῶσι πέδον χθονὸς εὐρέος εἶχον,
χαῖται δ' ἠωρεῦντ' ἀνέμῳ χρυσέοις ἐνὶ δεσμοῖς,
χρύσειαι δὲ κόρυμβαι ἐπ' αὐτῶν τέττιγες ὥς.
δαιδάλεοι δὲ χλιδῶνες αρ . . . .
ἀμφὶ βραχίοσιν ἦσαν τες ὑπασπίδιον πολεμιστήν.

8 probat hoc praeter alia festiva de Theseo narratio apud Pausaniam (I, 19, 1): *ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἱερὸν Ἀπόλλωνος ἐπίκλησιν Δελφινίου. λέγουσι δὲ ὡς ἐξειργασμένου τοῦ ναοῦ πλὴν τῆς ὀροφῆς ἀγνὼς ἔτι τοῖς πᾶσιν ἀφίκοιτο Θησεὺς ἐς τὴν πόλιν. οἷα δὲ χιτῶνα ἔχοντος αὐτοῦ ποδήρη καὶ πεπλεγμένης ἐς εὐπρεπὲς οἱ τῆς κόμης, ὡς ἐγένετο κατὰ τὸν τοῦ Δελφινίου ναόν, οἱ τὴν στέγην οἰκοδομοῦντες ἤροντο σὺν χλευασίᾳ ὅ τι δὴ παρθένος ἐν ὥρᾳ γάμου πλανᾶται μόνη. Θησεὺς δὲ ἄλλο μὲν αὐτοῖς ἐδήλωσεν οὐδέν, ἀπολύσας δέ, ὡς λέγεται, τῆς ἁμάξης τοὺς βοῦς ἣ σφισι παρῆν, ἐς τὸν ὄροφον ἀνέρριψεν ὑψηλότερον ἢ τῷ ναῷ τὴν στέγην ἐποιοῦντο.* ita apud Callimachum Theseus *στάδιον ἐπίεστο χιτῶνα* (Naekii opp. II p. 85). cf. Thuc. I, 6, ib. interp.

9 nescio, quantum auctoritatis tribuendum sit anaglypho, quod in Myrinusiorum pago repperit Lebasius, qui haec refert (rev. arch. I p. 48): *un basrelief mutilé représentant une Minerve assise dans le style le plus ancien et semblable à beaucoup d'égards au fragment de statue retrouvé à l'est du temple d'erechthée sur l'acropole d'Athènes, à diverses statues ou statuettes du Parthénon et à celle dont on voit encore la partie inferieure dans la grotte de Pan sur l'Hymette.*

10 ex delineatione quadam a G. Gellio olim facta publici iuris fecit hanc statuam Gerhardus (üb. d. minervenidole Athens tab. I, 4), deinde paullo accuratius reddidit Schoellius (archäol. mittheilungen tab. I p. 23 sq.), unde repetiit Overbeckius (gesch. d. plastik I p. 97), meliorem etiam figuram dedit Lebasius (voy. mon. fig. 2, 1), quam expressit Beuleus (sculpt. av. Phid. p. 100), omnium optime delineatam, ita quidem ut a tribus partibus conspiciendam repraesentaret dedit G. Scharfius (mus. of class. ant. I p. 190 sqq.),

innixa et in parte superiore aereis quibusdam ornamentis splendida tranquille assidentem monstrat. vestita est chitone usque ad pedes demisso et brachiorum partem obtegente, qui ab artifice ita expressus est indicatis accuratissime tenuissimis rugis, ut appareat chitonem illum linteum, quo utebantur veteres Athenienses, ab eo redditum esse. superiniecta est aegis, quae pallioli instar collum et humeros atque pectus tegit. marginem aegidis anguibus aheneis ornatam fuisse foraminibus etiam nunc indicatur, quibus olim inserti fuerunt. in media aegide clupeus altius globatus observatur. cui quin Gorgonis caput aereum insertum fuerit, cum in summo margine foramen supersit, non potest dubitari. tota autem aegis ita a sculptore tractata est, ut picturae opera squamae olim indicatae fuisse videantur. supra pectus defluunt crines longis cincinnis antependuli, similiterque in tergi partem superiorem recidunt. brachiorum cubitu sellae innixorum anteriores partes aliquantisper prolatae fuerunt, ita ut symbolum aliquod commode protendere possent, apparetque in pulvino prope sinistrum femur foramen, quod olim firmandae alicui rei, ut hastae vel sceptro, inservierit necesse est. corpus paullo robustius formatum est, qualem statum haud pauca antiquioris artis opera reddere solent, longe diversum a macilenta tenuitate, quam alii vetustiores artifices praeferebant; ubera praesertim, ut quae femineum sexum apertissime indicent, crassiora prostant, quam pro viragine, qualem serior ars Minervam repraesentare solebat. antiquitatem paullo rudiorem totus statuae habitus commonstrat et quicumque ipsum monumentum oculis lustrarunt in ea re consentiunt, non posse de affectata antiquioris artis imitatione cogitari, sed genuinum nondum adultae artis specimen extare. in quo hoc praesertim memorabile videtur, quod cum in universum rigidam speciem statua servet, tamen in singulis quibusdam artificem motum indicare studiose conantem detegimus. itaque ut commodius sedentem nobis repraesentaret deam, superiore corporis parte paullo reclini sellae quasi se insinuantem finxit. vel apertius hoc studium apparet in dextro crure, quod non ut fieri solet in vetustis illis simulacris cum sinistro quasi colligatum est, sed variato motu aliquantulum reductum ita quidem, ut pes calce paullo sublata digitis sustineatur. quod quo clarius indicaret non solum pedem, qui nudus est, sed etiam cruris inferiorem partem accurate ad vivum exprimere studuit, quasi nullo tecta esset vestimento. habemus hic aperta vestigia artis, quae quamquam nondum ausa est formas longo usu traditas relinquere, tamen in singulis quibusdam naturam potius quam regulas sequi

quam sequitur tabula I, 2, 3. cf. Newtonus (transact. of the roy. soc. of lit. n. s. V p. 15). mihi nova quaedam Ad. Michaelis, testis oculatus, suppeditavit.

conatur. neque mirabimur, si in his potissimum non eum modum tenuisse videtur artifex, quo pulchritudo continetur, sed id quod verum ei videbatur fortius quam par erat expressit [11]: hoc ipsum documento est tenere nos hic artificis cuiusdam opus, qui iam ipse aliquid temptare ausus est, neque vero exemplum unum aliquod e multis qualia ex antiquioribus imitando exprimebantur.

Fieri non potuit, quin tam insigne artis specimen virorum doctorum animos ita in se converteret, ut certum quendam locum inter attica monumenta ei assignare conarentur. itaque fuerunt, qui ad Minervam Poliadem referrent huiusque antiquissimum signum illo expressum esse putarent. quod cur fieri nequeat postea certis, ut mihi quidem videtur, argumentis demonstrabitur. alii de Endoeo cogitantes aut ipsam illam statuam a Pausania commemoratam ex parte nobis servatam esse existimarunt, aut exemplum quoddam et ipsum antiqua opera ad illam exsculptum aspicere sibi visi sunt [12]. quae sententia ea re infirmari videtur, quod statua nostra non prope ipsum Erechtheum sed in ima arce reperta esse dicitur. verum ipse Pittakis, cuius auctoritate, quae quidem satis dubia est, hoc nititur, prudenter addidit, videri eam ab ipsa arce ut permulta alia deiectam esse [13]. quodsi aliquo argumento probabile reddi possit, statuam nostram re vera olim in arce positam fuisse, tum sane veri simillimum iudicabimus ad Endoei opus eam esse referendam. tale vero argumentum, quamquam non prorsus certum ad veritatis tamen speciem accedens, repperisse mihi videor.

Extat in hydria quadam in Etruria effossa pictura nigras figuras rubrae vasculi superficiei illitas ostendens [14], in qua porticus doricis columnis innixae partem quan-

11 si quis exemplo doceri cupiat, quid distet inter artem quae pulchritudinem affectat et eam quae pulchritudinem adepta est, conferat anaglyphum atticum a Lebasio editum (voy. mon. fig. 35, 1), quo Minerva rupi insidens repraesentatur, prorsus simili statu atque nostra, sed artificio in libertatem venustatemque vindicato effecta. cf. Michaelis (mem. d. inst. II p. 200 sq.).

12 Schoellius (archäol. mittheil. p. 41), R. Rochettus (lettre à M. Schorn p. 293. quest. de l'hist. de l'art. p. 112 sqq.), qui quod titulum quendam mutilatum ad tuendam hanc sententiam pertinere opinatus est, parum curavit, ea omnia quae inscriptioni auctoritatem ad hanc rem probandam reddere possent, ab ipso pro lubidine efficta esse, Beuleus (sculpt. av. Phid. p. 87).

13 Pittakis (l'ancienne Athènes p. 270 sq.): *vers le nord de la forteresse on voyait une statue de Minerve assise, ouvrage d'un sculpteur nommé Endoeus Athénien, et élève de Dédale. Une inscription disait qu'elle avait été offerte par Callias. Une statue semblable existe encore en entrant dans la forteresse, elle a été trouvée en 1820 dans l'enceinte d'Agraule, peut-être est-ce celle dont parle Pausanias, et tomba-t-elle de la forteresse dans l'enceinte où elle a été trouvée.* Gerhardus (prodr. p. 127, 23): *wir kennen aus einer skizze Sir W. Gells einen marmorsturz, der noch vor wenigen jahren einer mauer der Akropolis zur füllung diente.*

dam indicatam videmus, pone quam ara posita est, magna effulgente flamma. post aram bovis magni basi ut videtur cuidam impositi pars anterior apparet. ante aram femina longa tunica, cui pallium superiniectum est, vestita, caput taenia redimitum ostendens, dextra manu longum quendam ramum tenet, alteram super aram extendit facie retroversa, ut deae aspectu fruatur. ab hac enim parte videmus in sella plicatili, qualem exhibere solent picturae vasculariae huius generis, feminam adsidentem pedibusque scabello innixam, quae et ipsa longa tunica superiniecto pallio vestita est et caput taenia cinctum habet. quaenam sit nemini dubium esse potest. nam dextra quidem pateram protendit, sinistra vero elata galeam tenet, humero eius sinistro applicata est longa cuspis, ante pedes ingens serpens conspicitur. appa—ret igitur Minervae sedentis signum hic repraesentatum esse et sacerdotem in eo esse, ut sacrificium faciat. iam si quis pictam dei imaginem cum statua de qua modo egimus comparare velit, statim videbit utramque prorsus eundem habitum prae se ferre: quid, quod vel pedis dextri ea collocatio, de qua ante monuimus, pictura significata est, quantum quidem pictores vasculorum, opifices potius quam artifices, tales argutias atque elegantias imitando non tam reddere quam indicare solent. habemus igitur exemplum, ut puto, ad cuius normam statua illa satis apte redintegrari possit, ut dextrae patera, sinistrae galea reddatur, humero sinistro hasta acclinetur. quod si ita est, iure nostro putabimus in pictura vascularia celebratum aliquod arcis Athenarum signum ita repraesentari ut etiam loci indicia addita sint, et porticus quidem non alio referenda esse videtur nisi ad Erechtheum. cui sententiae non puto obstare, quod haec aedes ionico ordine extructa est, cum porticus picta doricam columnam ostendat. nam in vasculis pingendis non id egisse pictores, ut singula accurate ad verum redderent, sed ad traditam quandam consuetudinem pleraque rettulisse neminem fugit, qui hoc monumentorum genus paullo accuratius tractaverit. quaeritur iam, quo modo taurus ille explicandus sit, quem non ad sacrificium pertinere omnia suadent. ubi enim sacrificia repraesentantur, animalia quae mactanda sunt plerumque ad aram adducuntur vel in eo sunt, ut iugulentur, sive sacerdotes vel ministri, sive daemones quidam hoc officio funguntur. neque alia fere ratione id quod agitur clare et distincte exprimi potest. in nostra vero pictura taurum videmus tranquille adstantem nemine praesente, qui vel adducat vel teneat vel occisurus sit, neque infulae neque coronae additae sunt, quibus indicetur bovem ad sacrificium paratum esse. accedit, quod taurus iste non eidem solo insistere videtur, in quo ara

14 edita est hydria a Gerhardo (auserl. vasenb. tab. 242, 1, 2) unde desumpta est imago tab. I, 1. pauca eorum, quae hic disputavi, iam apud Gerhardum delibavi l. l. IV p. 124 sq.

posita est, sed propriam quandam quasi basin occupare. itaque mihi quidem veri simillimum est repraesentari hic taurum quendam arte factum et anathematis loco positum. similiter boves basi superimpositos aut eam circumstantes picturae vasculorum [15] atque Selinuntiorum numismata [16] ostendunt, permultisque constat exemplis taurorum signa ex aere facta dis dedicata et publice posita fuisse [17]. huc vero pertinet quod in ipsa arce Athenarum ab Areopago taurum aheneum mirae magnitudinis dedicatum esse constat, qui tamquam miraculum prae ceteris conspicuum in ore vulgi ferebatur et apud poetas comicos haud semel in iocum versus est [18]. hic taurus sane non in vicinia Erechthei, ubi Endoei statua sita erat, sed ab altera arcis parte prope Parthenonem locum habebat. sed profecto pictori, qui duo maxime insignia arcis monumenta una tabula exhibere sibi proposuit, quo distinctius locum notissimum indicaret neglecta spatii ratione ea coniungere licuit, quae in ipsa arce disiuncta fuerunt. quae eo maiorem vim habent, si quis Atticam vasculorum pictorum originem consideraverit.

Hac disputatione si probabile redditum est, tam antiqua illa statua, quam pictura celebratum aliquod atticum Minervae signum exhiberi, non deerunt qui hac ipsa re eam sententiam confirmari putent, venerandum Minervae Poliadis signum potissimum agnoscendum esse, quod sedentis habitu fictum fuisse sibi persuaserunt [19]. cuius persuasionis haud infirmum argumentum videri possit, quod Erythris Minervae Poliadis signum permagnum ipsius Endoei opera ex ligno sculptum extabat, quod deam sedentem utraque manu colum tenentem et caput polo ornatam ostendebat [20]. verum Poliadis at-

15 amphora musei berolinensis n. 1716 a Gerhardo edita est (auserl. vasenb. tab. 242, 3, 4), monacensis n. 1335 a Micalio (storia tab. 98, 3).

16 mus. Hunt. 46, 24. Müller denkm. d. alt. kunst. I, 42, 194.

17 de his dixit E. Curtius archäol. zeit. XVIII p. 37 sqq.

18 Paus. I, 24, 2: *ἔστι δὲ καὶ ταῦρος ἀνάθημα τῆς βουλῆς τῆς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ, ἐφ' ὅτῳ δὴ ἀνέθηκεν ἡ βουλή, πολλὰ δ' ἄν τις ἐθέλων εἰκάζοι.* Hesych. *βοῦς ἐν πόλει· χαλκοῦς ὑπὸ τῆς βουλῆς ἀνατεθείς.* Diogenian. II, 67 *βοῦς ἐν πόλει· ἐπὶ τῶν παραδόξων καὶ θαυμαζομένων, Λυσίας γὰρ ἀνέθηκε βοῦν* <*Λυσανίας δὲ εἶπε βοῦς* cod. Coisl. *Λυσανίας δ' ἐποίει βοῦν* Meinekius exercc. philol. I p. 29 sq. *Παυσανίας δὲ εἶπε· βοῦς* Bergkius ztschr. f. alt. wiss. 1845 p. 981> *ἐν ἀκροπόλει.* Heniochus apud Athen. IX p. 396 D.

ὁ βοῦς ὁ χαλκοῦς ἦν ἂν ἑφθὸς δεκάπαλαι,
ὁ δ' ἴσως γαλαθηνὸν τέθυκε τὸν χοῖρον λαβών.

19 inter auctores huius sententiae nomino Od. Muellerum, qui cum antea aliter de signo Poliadis sensisset teste Scharfio (mus. of class. ant. I. p. 191, 248) nostram statuam ad Poliadem rettulit. sedentem repraesentatam fuisse Poliadem persuaserunt sibi Gerhardus prodr. p. 120, üb. d. minervenidole p. 4 sqq. Boetticherus tektonik II lib. IV p. 78. Pauckerus d. att. pallad. p. 3.

20 Paus. VII, 5, 9: *ἔστι δὲ ἐν Ἐρυθραῖς καὶ Ἀθηνᾶς Πολιάδος ναὸς καὶ ἄγαλμα ξύλον μεγέθει μέγα*

ticum signum quominus sedentis habitu factum fuisse putemus, diserto Athenagorae testimonio prohibemur. is enim ut demonstret novicium esse deorum imagines facere, antiquissimorum signorum exempla composuit, quorum tamen artifices notos eosque temporis non ita remoti esse monet, quem catalogum hisce incipit verbis (leg. 14) *τὸ μὲν γὰρ ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς, μᾶλλον δὲ Ἀθηλᾶς*[21] — *Ἀθηλα γὰρ ὡς οἱ μυστικώτερον — τοῦτο γὰρ τὸ ἀπὸ τῆς ἐλαίας, τὸ παλαιὸν καὶ τὴν καθημένην Ἔνδιος εἰργάσατο μαθητὴς Δαιδάλου.* qui locus quamquam corruptus est neque adhuc prorsus restitutus[22], hoc tamen extra dubium ponit, antiquum oleagineum Minervae signum, quod Poliadis esse certum est[23], et sedentem Minervam, quae quin illa a Callia dedicata sit nemo dubitabit, inter sese discernenda esse[24]. illud quoque hoc testimonio constat praeter Calliae Minervam etiam Poliadis antiquissimum signum ab Endoeo factum a quibusdam traditum fuisse. cui testimonio adhibenda sunt, quae de signo ephesiae Dianae tradit Plinius (XVI, 213) *de simulacro ipso deae ambigitur; ceteri ex hebeno esse tradunt, Mucianus ter consul, ex his qui proxume viso eo scripsere, vitigineum et numquam mutatum septiens restituto templo; hanc materiam elegisse Endoeon*[25], *etiam nomen*

καθήμενόν τε ἐπὶ θρόνου. καὶ ἠλακάτην ἐν ἑκατέρᾳ τῶν χειρῶν ἔχει καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πόλον. τοῦτο Ἐνδοίου τέχνην καὶ ἄλλοις ἐνεχραψάμεθα εἶναι, καὶ ἐς τὴν ἐργασίαν ὁρῶντες τοῦ ἔνδον ἀγάλματος, καὶ οὐχ ἥκιστα ἐπὶ ταῖς Χάρισί τε καὶ Ὥραις, αἳ πρὶν ἐσελθεῖν ἑστήκασιν ἐν ὑπαίθρῳ, λίθου λευκοῦ, ubi Schubarti indubia emendatione iam omnes quae antea movebantur dubitationes sublatae sunt.

21 de hac mystica doctrina idem tradit Athenagoras (leg. 20): *τὸν μὲν Ἡρακλέα ὅτι θεὸς δράκων ἑλικτός, τοὺς δὲ Ἑκατόγχειρας οἱ θεολογοῦντες εἶπον. καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Διός, ἣν ἐκ τῆς Ῥέας ἢ Δήμητρος αὐτῆς ἐπαιδοποιήσατο, δύο μὲν κατὰ φύσιν εἶπον ἔχειν ὀφθαλμοὺς καὶ ἐπὶ τῷ μετώπῳ δισσοὺς καὶ προτομὴν κατὰ τὸ ὄπισθεν τοῦ τραχήλου, ἔχειν δὲ καὶ κέρατα. διὸ καὶ τὴν Ῥέαν φοβηθεῖσαν τὸ τέρας φυγεῖν, οὐκ ἐφεῖσαν αὐτῇ τὴν θηλήν. ἔνθεν μυστικῶς μὲν Ἀθηλᾶ, κοινῶς δὲ Φερσεφόνη καὶ Κόρη κέκληται, οὐχ ἡ αὐτὴ οὖσα τῇ Ἀθηνᾷ τῇ ἀπὸ τῆς κόρης γενομένῃ.* Lobeckius (Aglaoph. p. 548) cum hoc testimonio composuit schol. Hes. opp. 76 *Ἀθηνᾶ δὲ ἡ φρόνησις, παρὰ τὸ τὰ πάντα ἀθρεῖν καὶ βλέπειν καὶ περὶ πάντων νοεῖν. ἢ ἀθηλά τις οὖσα, ἡ μὴ θηλάζουσα καὶ γηλιάφρων, ἀλλὰ γενναιοτέρη καὶ ἐνδρανής· καὶ τροπῇ τοῦ λάμβδα εἰς ν δωρικῶς Ἀθηνᾶ.* Eust. ad. Hom. Il Α. p. 83, 26: *Ἀθήνη δὲ μυθικῶς μὲν Διὸς θυγάτηρ, οἱονεὶ ἀθήλη τις οὖσα ὡς μὴ θηλάσασα.*

22 *τοῦτο γὰρ* scripsi pro *οὕτω γάρ*. ceterum apparet *ἕδος*, *βρέτας* vel simile quid excidisse.

23 schol. Demosth. c. Androt. 13: *τρία γὰρ ἀγάλματα ἦν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῆς Ἀθηνᾶς ἐν διαφόροις τόποις, ἓν μὲν ἐξ ἀρχῆς γενόμενον ἐξ ἐλαίας, ὅπερ ἐκαλεῖτο πολιάδος Ἀθηνᾶς, διὰ τὸ αὐτῆς εἶναι τὴν πόλιν. δεύτερον δὲ τὸ ἀπὸ χαλκοῦ μόνου, ὅπερ ἐποίησαν νικήσαντες οἱ ἐν Μαραθῶνι· ἐκαλεῖτο δὲ τοῦτο προμάχου Ἀθηνᾶς. τρίτον ἐποίησαν ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ὡς πλουσιώτεροι γενόμενοι ἀπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι νίκης, ὅσῳ καὶ μείζων ἡ νίκη· καὶ ἐκαλεῖτο τοῦτο παρθένου Ἀθηνᾶς.* cf. Boetticherus baumcultus p. 109.

24 de hac re monuit etiam Bursianus (griech. kunst, allgem. encycl. I, 82 p. 404 n. 61).

25 *Endoeon* egregie restituit Silligius, *Endyon* Brot. γ. (etiam apud Athenagoram *Ἔνδιος* scriptum est) *eandem con* T a d *eandem come* Θ r.

artificis nuncupans; quod equidem miror, cum antiquiorem Minerva quoque, non modo Libero patre vetustatem ei attribuat. apparet Plinium mirari Mucianum certi cuiusdam et noti artificis nomen edidisse eius signi, quod ipsius testimonio antiquius fuerit, quam alia tanquam remotissimae antiquitatis monumenta omnibus pervulgata simulacra; talia nominat Minervae et Liberi patris[26]. quaenam potissimum in mente habuerit docet Philostratus, qui ubi narrat apud Indos vel antiquissima Graecorum simulacra reperiri haec recenset (vit. Apoll. III, 14): *τὰ δέ γε ἀρχαιότατα τῶν παρ' Ἕλλησι τό τε τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Πολιάδος καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου*[27] *καὶ τὸ τοῦ Διονύσου τοῦ Λιμναίου καὶ τὸ τοῦ Ἀμυκλαίου καὶ ὁπόσα δ' ἀρχαῖα.* patet enim ut opinor isdem exemplis uti Plinium atque Philostratum, eis ipsis, quae apud eruditos nota ferebantur, et in simulacris exempli causa ponendis attica, ut par erat, primarium obtinuisse locum: significavit igitur Plinius Minervae Poliadis et Bacchi Eleutherensis signa. quae omnia ex vulgari antiquorum opinione tam venerandae antiquitatis habebantur, ut origo eorum non ad certos certorum temporum artifices sed ad mythica tempora referrentur[28]. ut in signo Minervae Poliadis me contineam, Pausanias de caelo delapsum tradit[29], alii Aboriginum opera

26 prorsus improbanda mihi videtur ratio, qua Urlichsius (rhein. mus. n. f. X p. 13 sq.) Plinii verba explicanda censet.

27 Apollinis delii signum idem esse, quod altera manu Gratias altera arcum tenens Angelion et Tectaeus deli posuisse traduntur, cuius formam ex nummis et gemmis cognitam habemus, dubio exemptum est. cfr. R. Rochettus (lettre à M. Schorn p. 198), Brunnius (gesch. d. gr. künstler I p. 50 sqq.). fuerunt, qui in eo offenderent, quod atticis signis delium interpositum viderent. [?]st Wieselerus (der Apollon Stroganoff p. 78 sq.) Athenis Apollinis delii, cuius sacerdotem memorat inscriptio sellae in theatro Athenarum effossae (*ἐφημ. ἀρχ.* 1862 p. 98, 91, n. schweiz. mus. III p. 37, 30 cf. Plato Phaed. p. 58 C), simulacrum fuisse docuit (Bekk. anecd. p. 299 *Πύθιος καὶ Δήλιος Ἀπόλλων· ἀγαλμάτων ὀνόματα Ἀθήνησι τιμωμένων.* cf. Athen. X p. 424 f.), idque in nummis aereis (Beuleus monn. d'Athènes p. 364, Wieselerus denkm. d. alt. kunst II, 11, 126) prorsus eodem modo repraesentatum esse, quo artificum modo commemoratorum statuam deliam exsculptam esse sciamus. extabat igitur Athenis statuae deliacae *ἀφίδρυμα*, sicut Tanagrae, ubi celebratum delii Apollinis templum fuit, numismata idem simulacrum, alterum deliaci *ἀφίδρυμα*, monstrare R. Rochettus monuit. Philostratus igitur atticum Apollinis delii simulacrum in mente habuisse censendus est.

28 de Diana ephesia de caelo delapsa (actt. apost. 19, 25) aut ab Amazonibus consecrata cf. Guhlii Ephesiaca p. 78 sqq., de Baccho Eleutherensi dixi in prooemio indicis lectionum huius anni p. IV sqq. Apollinis delii simulacrum, quod vulgo ab Angelione et Tectaeo factum tradebatur, a Plutarcho (de mus. 14 p. 1136 a) dicitur *οὕτω παλαιόν, ὥστε τοὺς ἐργασαμένους αὐτὸ τῶν καθ' Ἡρακλέα Μερόπων φασὶν εἶναι.*

29 Paus. I, 26, 6 *τὸ δὲ ἁγιώτατον ἐν κοινῷ πολλοῖς πρότερον νομισθὲν ἔτεσιν ἢ συνῆλθον ἀπὸ τῶν δήμων, ἐστὶν Ἀθηνᾶς ἄγαλμα ἐν τῇ νῦν ἀκροπόλει, τότε δὲ ὀνομαζομένῃ πόλει· φήμη δὲ ἐς αὐτὸ ἔχει πεσεῖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἐπέξειμι, εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως ἔχει.* quae postrema propter Endoeum Pausanias addidisse videtur. schol. Arist. III p. 320 D. *τρία ἦσαν ἀγάλματα ἐν ἀκροπόλει τῆς*

conditum[30], alii ab Erichthonio[31] vel a Cecrope[32] positum referunt. quae quid aliud significant, nisi ab antiquissimis urbis temporibus, quae nulla certa hominum memoria cognita sint, deae venerandum simulacrum in urbe quam protegebat sacratum fuisse? iam vero de Pausaniae erroris, quem antea statuimus, origine paullo certius opinari licebit. scilicet notum fuit ei, ut Plinio et Philostrato, Endoeo etiam talia signa ascribi ab artificum historiae conditoribus, quae vulgaris opinio mythico tempori tribuebat i. e. ei ipsi tempori, quo floruisse censebatur Daedalus, cuius discipulum ferebant Endoeum. quamquam hoc sane non aliter interpretandum erit, nisi ut Endoeum *ἕνα τῶν ἀπὸ Δαιδάλου* fuisse putemus, ex schola illa sculptorum attica, qui Daedalum eponymum habuerunt, oriundum eaque institutum.

Iam de Poliadis signi vera forma restituenda paullo accuratius disputandum est, de qua Wieselerus bene meritus est, qui compositis poetarum atticorum de ea locis haec fere constituit[33]. quae apud Aeschylum (Eum. 79 sq.) Apollo Oresti dicit

μολὼν δὲ Παλλάδος ποτὶ πτόλιν
ἵζου παλαιὸν ἄγκαθεν λαβὼν βρέτας

atque his congrua, quibus supplex Orestes a Furiis describitur (258)

περὶ βρέτει πλεχθεὶς θεᾶς ἀμβρότου

suadent, ut non sedentem nobis informemus deam sed stantem, qualia in picturis vasculariis haud raro supplices palladia vel similia *ξόανα* amplexantes videmus. tum vero de habitu deae paullo accuratius edocemur loco Aristophanis (avv. 826 sqq.)

ΕΤ. *λιπαρὸν τὸ χρῆμα τῆς πόλεως. τίς δαὶ θεὸς*
πολιοῦχος ἔσται; τῷ ξανοῦμεν τὸν πέπλον;
ΠΕ. *τί δ' οὐκ Ἀθηναίαν ἐῶμεν πολιάδα;*

Ἀθηνᾶς· ἓν μὲν τὸ ἀρχαῖον καὶ διιπετές, ἕτερον τὸ χαλκοῦν, ὃ ἔθεσαν μετὰ τὸ περσικόν, τρίτον τὸ Φειδίου, τὸ ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος κατεσκευασμένον.

30 Plut. de Daed. 10 p. 762 W. *ἡ δὲ τῶν ξοάνων ποίησις ἀρχαῖον ἔοικεν εἶναί τι καὶ παλαιόν, εἴγε ξύλινον μὲν ἦν τὸ πρῶτον εἰς Δῆλον ὑπὸ Ἐρυσίχθονος Ἀπόλλωνι † ἐπὶ τῶν θεωριῶν ἄγαλμα· ξύλινον δὲ τὸ τῆς Πολιάδος ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἱδρυθέν, ὃ μέχρι νῦν Ἀθηναῖοι διαφυλάττουσιν.*

31 Apollod. III, 14, 6, 6 *ἐν δὲ τῷ τεμένει ταφεὶς Ἐριχθόνιος ὑπ' αὐτῆς Ἀθηνᾶς — τὸ ἐν ἀκροπόλει ξόανον τῆς Ἀθηνᾶς ἱδρύσατο.*

32 Euseb. praep. evang. X, 9 *πρῶτος Ἀθηναίων βασιλεύει Κέκροψ ὁ βοώμενος παρ' αὐτοῖς αὐτόχθων. — πρῶτος δὲ Κέκροψ λέγεται — Ἀθηνᾶς ἄγαλμα στήσασθαι.* cf. Paus. I, 27, 1 *κεῖται δὲ ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος Ἑρμῆς ξύλου, Κέκροπος εἶναι λεγόμενον ἀνάθημα, ὑπὸ κλάδων μυρσίνης οὐ σύνοπτον.* num huc referenda est Hesychii glossa *ἐριφύλλιον· τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἑρμῆν*?

33 Wieselerus coniect. in Aeschyli Eumenides p. LXII sq. advers. p. 103.

ΕΥ. *καὶ πῶς ἂν ἔτι γένοιτ᾽ ἂν εὔτακτος πόλις,*
ὅπου θεός, γυνὴ γεγονυῖα, πανοπλίας
ἕστηκ᾽ ἔχουσα, Κλεισθένης δὲ κερκίδα;

armis igitur Poliadis signum instructum erat. et aegidem quidem, quamquam de ea vel sine testimonio coniecturam facere liceret, more quodam testatam habemus, ex quo sacerdos Minervae sacram aegidem induta novas nuptas visitavit. sacra vero aegis nulla esse potuit nisi vel ex ipsius deae simulacro desumpta vel ad eius exemplum facta, ut in aliis quoque sacris sacerdotes deorum vestimentis usos esse scimus [34]. porro scutum gessisse deam ex verbis quibus apud Euripidem Castores Orestem adloquuntur perspicue apparet (El. 1254)

ἐλθὼν δ᾽ Ἀθήνας Παλλάδος σεμνὸν βρέτας
πρόςπτυξον· εἴρξει γάρ νιν ἐπτοημένας
δεινοῖς δράκουσιν, ὥστε μὴ ψαύειν σέθεν,
γοργῶφ᾽ ὑπερτείνουσά σου κάρᾳ κύκλον.

quod verbis poetae satis clare indicatur scutum Medusae capite ornatum fuisse, narratiuncula quadam plutarchea firmatur, qua cum Athenienses ingruentibus Persis urbem relicturi etiam Poliadis signum secum auferrent, Gorgoneum simulacri periisse refertur [35]. in celeberrimis igitur Euripidis versibus, quos ex Erechtheo Lycurgus servavit (c. Leocr. 100. fr. 362, 46 sq. N.)

οὐδ᾽ ἀντ᾽ ἐλάας χρυσέας τε γοργόνος
τρίαιναν ὀρθὴν στᾶσαν ἐν πόλεως βάθροις
Εὔμολπος οὐδὲ Θρᾷξ ἀναστέψει λεὼς
στεφάνοισι, Παλλὰς δ᾽ οὐδαμοῦ τιμήσεται

Minervae Poliadis propria et sacratissima signa, olea atque gorgoneum, coniuncta et Neptuni tridenti, cuius vestigia et ipsa in Erechtheo conspiciebantur, opposita sunt.

Quae ita ex scriptorum testimoniis lucrati sumus iam ad artis monumenta adhibere

34 Suidas, quem sequitur Zonaras, *αἰγίς· — ἡ δὲ ἱέρεια Ἀθήνησι τὴν ἱερὰν αἰγίδα φέρουσα πρὸς τὰς νεογάμους εἰσήρχετο* (cf. Bergkius d. geburt d. Athene, n. jahrbb. f. phil. LXXXI p. 311). similem usum sacrae aegidis in alia quadam caerimonia testantur quae ad Plutarchi proverbia II, 21 ex codicibus adscripta sunt *αἰγὶς περὶ πόλιν· αἰγὶς λέγεται τὸ ἐκ τῶν στεμμάτων δίκτυον· ἡ γοῦν ἱέρεια τὴν ἱερὰν αἰγίδα Ἀθήνησι φέρουσα ἀγείρει ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ἀρξαμένη πρὸς ἱερά.*

35 Plut. Them. 10 *καταβαινόντων γὰρ εἰς Πειραιᾶ τῶν Ἀθηναίων φησὶν ἀπολέσθαι τὸ γοργόνειον ἀπὸ τῆς θεοῦ τοῦ ἀγάλματος.* cf. Eust. ad Od. λ, 634 p. 1704 *τὸ γοργόνειον εἴδωλόν τι †ταὐτὸ Γοργόνος ἀνακείμενον Ἀθηνᾷ Πολιάδι, οὗ χρῆσις ἐν τῷ ʻτῆς θεοῦ τὸ γοργόνειον ἐκ τῆς ἀκροπόλεως ὑφελόμενος*ʼ, de quo proverbio dixi (ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1858 p. 107 sqq.).

licebit. quodsi nos quoque quaerimus *τῷ ξανοῦμεν τὸν πέπλον;* respondebit quasi ipsa specie celeberrima illa dresdensis Minervae statua e marmore facta [36], quae, etsi capite et brachiis truncata est, tamen quale nobis deae signum referat, satis certo perspicere licet. videmus enim quamvis novicia arte imitando expressum simulacrum ex antiquissimorum e ligno sculptorum xoanorum numero, vestimentis ut antiquus mos fuit summa cum cura compositis atque ornatis indutum [37]. dea, cuius corpus macilenta quadam tenuitate conspicuum est, paullum promoto sinistro pede, ceterum immota rigidaque adstat. pectus aegide ornatum est, similem in modum atque in Endoei statua factum vidimus, cui neque angues desunt neque gorgoneum. cincinnorum longorum, qui in humeros defluebant, reliquiae in aegide apparent. chitoni usque ad pedes demisso superiniectus est peplus, in anteriore parte anaglyphis, quibus deorum contra gigantas pugnae repraesentantur, ornatus. haec ipsa ornamenta certissimo argumento sunt simulacrum Minervae Poliadis nos tenere, cui in parvorum Panathenaeorum pompa [38] peplus eiusdem argumenti picturis intextus ferebatur, quo simulacrum deae indueretur, ut certis indiciis constat [39]. quae in hac statua deleverat aetas summus artifex Rauchius restituit, qui quamquam artis rigorem non satis assecutus est, tamen quin re ipsa ad veritatem accesserit non licet dubitare. scutum gessisse

36 Hettnerus bildw. in Dresd. 143. August. tab. 9, 10, 155. Muellerus (denkm. a. kunst I, 10, 36). Overbeckius (gesch. d. plast. I p. 151). cf. Wordsworthius (Athens and Attica p. 106).

37 recte hoc contra quorundam dubitationes Wieselerus (denkm. d. a. kunst I. p. 6 sq.) et Pylius (arch. zeitg. XV p. 61 sq.) obtinuerunt. cf. Schulzium (verh. d. philol. vers. in Dresden p. 88 sq.).

38 schol. Arist. (tom. III p. 323), qui Aristotele teste utitur, *τῶν Παναθηναίων] τῶν μικρῶν λέγει· ταῦτα γὰρ ἐπὶ Ἐριχθονίου τοῦ Ἀμφικτύονος γενόμενα ἐπὶ τῷ φόνῳ Ἀστερίου τοῦ γίγαντος· τὰ δὲ μεγάλα Πεισίστρατος ἐποίησε.*

39 de peplo parvis Panathenaeis deae oblato testatur schol. Plat. de rep. I p. 327 a: *ἑορτὴν ἐνταῦθα τὴν τῶν μικρῶν Παναθηναίων φησίν. ἦν γὰρ καὶ μεγάλα· — ἐν οἷς πέπλος τις ἀνήγετο τῇ Ἀθηνᾷ, καθ' ὃν ἐδείκνυτο ἡ κατὰ τῶν Γιγάντων ταύτης τε καὶ τῶν Ὀλυμπίων νίκη θεῶν. τὰ δὲ μικρὰ Παναθήναια κατὰ τὸν Πειραιᾶ ἐτέλουν, ἐν οἷς καὶ πέπλος ἄλλος ἀνεῖτο τῇ θεῷ, καθ' ὃν ἦν ἰδεῖν τοὺς Ἀθηναίους, τροφίμους ὄντας αὐτῆς, νικῶντας τὸν πρὸς Ἀτλαντίνους πόλεμον.* quae postrema non recte intellectis Procli verbis tradidit (in Plat. Tim. p. 26 f.): *ἄλλος οὖν οὗτος πέπλος ὑπ' αὐτοῦ πόλεμον ἔχων, ἐν ᾧ νικῶσιν οἱ τρόφιμοι τῆς Ἀθηνᾶς, ἀνάγεται τῇ θεῷ, ὥσπερ ἐκεῖνος ὁ τῶν Παναθηναίων πέπλος ἔχει τοὺς Γίγαντας νικωμένους ὑπὸ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν.* schol. Arist. eqq. 566: *κατεσκευάζετο οὖν ὁ πέπλος καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν, καὶ ἐπομπεύετο ἐν τοῖς Παναθηναίοις.* Diod. XX, 46 *οἱ δ' Ἀθηναῖοι γράψαντος ψήφισμα Στρατοκλέους ἐψηφίσαντο — ἐνυφαίνειν αὐτοὺς εἰς τὸν τῆς Ἀθηνᾶς πέπλον κατ' ἐνιαυτόν.* (cf. Plut. Demetr. 12). Serv. ad Verg. Aen. I, 480: *PEPLVMQVE FEREBANT. peplum proprie est palla picta feminea, Minervae consecrata, ut Plautus 'numquam ad civitatem venio, nisi cum infertur peplum'.* cf. Hesych. *Πραξιεργίδαι· οἱ τὸ ἕδος τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἀθηνᾶς ἀμφιεννύντες.*

sisse simulacrum constabat nobis iam ex Euripide. galea caput munitum fuisse si quis sola coniectura sumeret, nemo, ut puto, contradiceret, sed certiora argumenta afferre licet. notum est in nummis atticis caput Minervae galeatum conspici, quod per longum tempus, cum ars diu iam ad summam perfectionem pervenisset, antiquissimi artificii insignem deformitatem atque duritiem retinebat. ex permultis exemplis, quae quamquam rudem speciem variant tamen antiquitatem servant, unum elegi, cuius aspectu aptissime demonstrari visum est exhiberi caput deae ad simulacrum aliquod expressum [40]. quodnam igitur simulacrum Athenienses ad nummos publice signandos elegisse putabimus, nisi id, quod cum ipsa civitate conditum putabatur et deae urbis protectricis eam speciem ostendebat, qua sanctissime colebatur. haec igitur capita ad Minervam Poliadem referre quis erit qui dubitet? porro dextra paullo elata hastam tenuisse deam alia docent monumenta, quae non minus certo ad Poliadem referemus. ingens extat amphorarum pictarum numerus, quae ipsa inscriptione *τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων εἰμί* aut *τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων* probant oleum in eis conditum fuisse, quod in certaminibus panathenaicis praemii loco victoribus publice tribuebatur [41]. Panathenaea autem ad cultum Minervae Poliadis pertinere nemo ignorat [42]. iam vero in anteriore horum vasorum parte certa lege semper Minerva picta est inter duas columnas posita [43], quae si quidem rationem, quae inter picturam vasculorum et sculpturam intercedit, consideraveris, statuam dresdensem qualem Rauchius refecit plane reddit. in amphora Burgoniana [44], cui, quippe Athenis effossae, praecipuam auctoritatem iure tribuemus, Minerva eodem rigido habitu effieta sinistro pede paullum prolato totam *πανοπλίαν*, aegida scutum galeam gerens, hastamque protendens repraesentatur. quonam iure dubitabimus, quin his amphoris publice propositis id potissimum simulacrum quasi testimonii loco impressum fuerit, ad cuius cultum ipsi ludi referebantur? huc pertinet alia quaedam amphora nigris figuris depicta [45], in cuius anteriore parte id ipsum Minervae simulacrum videmus, quod iam accuratius a nobis descriptum est. ante deam

40 tab. II, 4, ex T. Combii nummis mus. Brit. tab. VI, 10.

41 beschr. d. vasens. zu München, einl. p. CI sqq. cfr. Sauppeius de inscr. panath. ind. lectt. gott. 1858.

42 etiam parvis Panathenaeis olei amphoras praemii loco distributas esse monuit A. Mommsenius (heortol. p. 125 sq.). scilicet magna Panathenaea tertio quoque olympiadis anno agebantur; cum vero in Cyrenaica amphorae panathenaicae repertae sint, archontum nominibus inscriptae, quorum Nicocrates ol. 111, 4 (arch. anz. XIV p. 271), Hegesias ol. 114, 1, Theophrastus ol. 110, 1 aut 116, 4 munere fungebantur (beschr. d. vasens. zu Münch. einl. p. XXIX), eae ad parva Panathenaea referendae sunt.

43 mon. ined. d. instit. I, 21, 22. Gerhardus etr. u. kamp. vas. tab. A B.

44 mus. brit. 569. Millingen anc. uned. mon. I, 1.

45 mus berolin. 626. Gerhardus etr. u. kamp. vas. tab. 2. 3. inde tab. II, 1.

magna ara quadratis lapidibus exstructa est, quales etiam in aliis vasculorum picturis videmus[46]. ante aram conspicitur femina longa tunica induta. quae elata dextra et paullum protenta sinistra verbenas supra aram tenet, sacerdos igitur aram lustrando ad sacrificium statim perficiendum praeparatura. sequuntur enim sacerdotem tres viri, quorum primus barbatus est, tertius vaccam fune alligatam ad aram ducit, hic quidem limo succinctus, reliquisola tunica induti. pompa, quam hic videmus, in posteriore amphorae parte prosequitur, ubi duo tibicines imberbes barbatos duos citharoedos longis indutos vestimentis antecedunt. utraque pictura unam imaginem continuari eandemque sacram pompam repraesentari, quae ad aram deae mittatur, ut ibi sacrificium fiat, per se patet. quodsi ex eis, quae hucusque disputata sunt, verisimile redditum est, hic quoque Minervam Poliadem eiusque cultum exhiberi, accedit etiam gravissimum tituli attici[47] testimonium,

46 Otto Iahn Teleph. u. Troil. tab 2. arch. ztg. XIV tab. 91. Hermannus gottesd. alt. 17, 9.
47 Rangabeus ant. hellen. 814:

ὡς κα-
ἱεροποιῶν] κατ' ἐνιαυτὸν κα-
ὶ τετέλεσται ἡ θυσία ἡ νενομισμέ]νη ὡς ἄριστα τῇ 'Αθ-
ηνᾷ καθ' ἕκαστο]ν τὸν ἐνιαυτὸν ὑπὲρ τοῦ δήμου τοῦ 'Α-
θηναίων, καὶ τὰ ἄλ]λα ὅσα δεδοίκηται περὶ τὴν ἑορτή-
ν καὶ τὴν πομπὴν τ]ῇ θεῷ καλῶς ὑπὸ τῶν ἱεροποιῶν εἰς
τὰ Παναθήναια· ἐ]ψηφίσθαι τῷ δήμῳ τὰ μὲν ἄλλα καθά-
περ τῇ βουλῇ, θ]ύειν δὲ τοὺς ἱεροποιοὺς τὰς μὲν δύο
θυσίας τήν τε τῇ] 'Αθηνᾷ τῇ 'Υγιείᾳ καὶ τὴν ἐν τῷ 'Αρε-
ίῳ πάγῳ τελου]μένην καθάπερ πρότερον, καὶ νείμαντ-
ας τοῖς τε πρυτάν]εσιν πέντε μερίδας, καὶ τοῖς ἐννέα ἄρ-
χουσιν τρεῖς, κ]αὶ ταμίαις τοῖς θεοῦ μίαν, καὶ τοῖς ἱερ-
οποιοῖς μίαν, καὶ τοῖς στ[ρατ]ηγοῖς καὶ τοῖς ταξιάρχ-
αις μίαν, καὶ τ]οῖς πομπ[εῦσι]ν τοῖς 'Αθηναίοις καὶ τα-
ῖς ἀρρηφόροι]ς κατὰ εἰω[θότα, τ]ὰ δὲ ἄλλα κρέα 'Αθηναίο-
ις διδόντας· ἀ]πὸ δὲ τῶν τετταράκοντα μνῶν καὶ τῆς μ-
ιᾶς τῆς ἐκ τῆς μ]ισθώσεως τῆ[ς νέ]ας βοωνήσαντες οἱ ἱερ-
οποιοὶ μετὰ τ]ῶν βοωνῶν, πέμψαντες τὴν πομπὴν τῇ θε-
ῷ, θυόντων τα]ύτας τὰς βοῦς ἁπάσας ἐπὶ τῷ βωμῷ τῆς
'Αθηνᾶς τῷ με]γάλῳ, μίαν δὲ ἐπὶ τῷ τῆς Νίκης, προκρί-
ναντες ἐκ τῶν] καλλιστευουσῶν βοῶν, καὶ θύσαντες τῇ-
ι τε 'Αθηνᾷ τῇ] Πολιάδι καὶ τῇ 'Αθηνᾷ τῇ Νίκῃ, ἁπασῶ-
ν τῶν βοῶν τῶν] ἀπὸ τῶν τετταράκοντα μνῶν καὶ μνᾶς ἐω-
νημένων, νεμ]όντων τὰ κρέα τῷ δήμῳ τῷ 'Αθηναίων ἐν
ἀκροπόλει] καθάπερ ἐν ταῖς ἄλλαις κρεανομίαις· ἀπ-
οδιδόναι δὲ] τὰς μερίδας εἰς τὸν δῆμον ἕκαστον, κατὰ ἄ-
νδρα νέμον]τας, ὁπόσους ἂν παρέχῃ ὁ δῆμος ἕκαστος. [ε-

quo edocemur, parvis Panathenaeis sollemni pompa ad magnam deae aram deductas esse centum vaccas ibique sacrificatas praeter unam pulcherrimam, quae Minervae Victoriae offerebatur. quae cum nostra pictura prorsus consentiunt, nisi quis putet, etiam centum vaccas pictori in vasculo ad verum reddendas fuisse. neque in ea re offendendum est, quod deae simulacrum sub dio apparet, cum re vera in templo positum fuisse constet. non desunt attica anaglypha, quibus Minerva Virgo eo fere habitu, quo eam in Parthenone stetisse scimus, cum hominibus sub dio versata exhibetur[48].

His ita comparatis paullo confidentius ad anaglyphum considerandum progredi licet, quod olim Winckelmanni fuit, nunc Parisiis servatur[49]. in eo videmus trunco alicui simulacrum deae impositum longo chitone indutae galeaque tectae, quae sinistra scutum tenet, dextra hastam protendit, prorsus igitur eis simile, quae iam explicavimus, nisi quod trunco impositum est. a dextra adstat vir barbatus galea et lorica instructus, tunica supra sinistrum brachium reiecta, qui dextra palmae ramum tenet, deae, ut videtur, oblaturus: ab altera parte Victoria alata, quae sinistra aplustre tollit, dextra pateram, cuius quidem incerta tantum vestigia supersunt, ingenti angui qui trunco circumvolvitur protendit. ad eundem truncum rotundum aliquid scuto vel rotae simile appositum est, quamquam, cum superficies anaglyphi nimis adrosa sit, nihil certi constituere licet. anaglyphum inter ea referendum est, quae antiquum rigorem imitando exprimere student, non vere antiqua sunt. quae de hoc et similibus monumentis in diversas partes disputata sunt, hic repetere nolo[50]. ex tota enim disputatione

ἰς δὲ τὰ μι]σθώματα τῆς πομπῆς, καὶ τὸ μαγειρικόν, κα[ὶ
τὰ καύσιμα] τοῦ βωμοῦ τοῦ μεγάλου, καὶ τἆλλα ὅσα προσ-
δεῖ ἐπιτελ]εῖσθαι περὶ τὴν ἑορτήν, καὶ εἰς παννυχίδα,
δοῦναι τὰ]ς 𐅄: δραχμάς· τοὺς δὲ ἱεροποιοὺς τοὺς διοι[κ-
οῦντας τ]ὰ Παναθήναια τὰ κατ' ἐνιαυτόν, ποιεῖν τὴν πα[ν-
νυχίδα] ὡς καλλίστην τῇ θεῷ, καὶ τὴν πομπὴν πέμπε[ι-
ν τῷ ἡ]λίῳ ἀνιόντι, ζημιοῦντας τὸν μὴ πειθαρχ[οῦν-
τα ταῖς ὑπὸ] τῶν νόμων ζημίαις. ἑλέσθαι δὲ τὸν δῆμ[ον τῶν
Ἀθηναίων . . . . . ἄνδρα]ς ἐξ Ἀθηναίων ἁπάντων

48) Lebasius (voy. arch. mon. fig. 38, 1. 39. sacrificium ei offertur ibid. 46).

49) Winckelmannus mon. ined. 120, mus. napol. IV,11. Claracus mus. de sc. 223, 175, Muellerus (denkm. a. k. I, 14, 48), Gerhardus (minervenid. tab. II, 3). in disco marmoreo Pompeiis reperto ab altera parte eadem Victoria conspicitur sinistra aplustre tenens, dextra escam angui praebens columnae circumvoluto, cui nnllum simulacrum impositum est. ab altera parte miles barbatus repraesentatur, qui hastam sinistra, dextra galeam tenens lente ingreditur. Avellinius descr. di una casa Pomp. (1840) tab. IV, mus. borbon. X, 15.

50 cf. O. Muellerus (Amalth. III p. 48 sq. kl. schr. II p. 608), Welckerus (a. denkm. II p. 135 sq.), R. Rochettus (mon. ined. p. 289. 426), Lebasius (mon. d'ant. fig. p. 226 sq.), Avellinins l. l. p. 49 sq.

satis apparere puto, cur eos verum vidisse credam, qui sacrificium propter victoriam navalem Minervae Poliadi oblatum deprehenderunt, quae dea praeter totum habitum, de quo satis dictum est, etiam angui et trunco oleagineo, ut par est credere, clare indicatur [51].

At hanc formam, quam Minervae Poliadi vindicare conatus sum, potius ei statuae convenire monent, quae a Phidia ex aere facta in arce posita fuit ingentis magnitudinis colossea, vulgo *πρόμαχος* nominari solita [52]. audio, sed illud *προμάχου* nomen, quod hodie sane usitatum est, apud antiquos, quantum scio, non invenitur [53], nisi apud Demosthenis scholiastam, cuius verba adscripsi, et Alciphronem [54]. ceteri non nisi de ahenea magna statua loquuntur adduntque ex decima praedae persicae erectam fuisse [55]. videndum igitur est, ne ex hoc nomine nimium efficere conemur [56].

51 cf. archaeol. beitr. p. 223.

52 Gerhardus (üb. d. minervenid. p. 22.)

53 Wordsworthius (Athens and Attica p. 107 sq.) hunc rettulit locum Aristophanis (eqq. 1166 sqq.)

ΚΛ. ἰδοὺ φέρω σοι τήνδε μαζίσκην ἐγώ
ἐκ τῶν ὀλῶν τῶν ἐκ Πύλου μεμαγμένην.
ΑΛ. ἐγὼ δὲ μυστίλας μεμυστιλημένας
ὑπὸ τῆς θεοῦ τῇ χειρὶ τἠλεφαντίνῃ.
ΔΗ. ὡς μέγαν ἄρ' εἶχες, ὦ πότνια, τὸν δάκτυλον.
ΚΛ. ἐγὼ δ' ἔτνος γε πίσινον εὔχρων καὶ καλόν.
ἐτόρυνε δ' αὔθ' ἡ Παλλὰς ἡ Πυλαιμάχος·
ΑΛ. ὦ Δῆμ', ἐναργῶς ἡ θεός σ' ἐπισκοπεῖ,
καὶ νῦν ὑπερέχει σου χύτραν ζωμοῦ πλέαν,
ΚΛ. τουτὶ τέμαχός σοὔδωκεν ἡ φοβεσιστράτη.
ΑΛ. ἡ δ' ὀβριμοπάτρα γ' ἑφθὸν ἐκ ζωμοῦ κρέας
καὶ χόλικος ἠνύστρου τε καὶ γαστρὸς τόμον.
ΔΗ. καλῶς γ' ἐποίησε τοῦ πέπλου μεμνημένη.

cum liquido constet Minervae virginis a Phidia ex ebore et auro sculptae et Poliadis antiquae mentionem hic fecisse Aristophanem, vix dubitare licet quin etiam aheneae a Phidia factae colosseae memor fuerit. quam cum *Πυλαιμάχον* vocet propter *τὸ ἐν Πύλῳ κατόρθωμα*, ut recte monet scholiasta, suspitio sane nascitur, hoc nomen a poeta detortum esse ex *Προμάχον*, quod tamen, quoniam de ea re nihil testatum invenimus, non pro certo affirmaverim.

54 Alciphr. III, 51 *ἐμοὶ γένοιτο, πρόμαχε Ἀθηνᾶ καὶ πολιοῦχε τοῦ ἄστεος, Ἀθήνησι καὶ ζῆσαι καὶ τὸν βίον ἀπολιπεῖν.*

55 Paus. I, 28, 2 *χωρὶς δὲ ἢ ὅσα κατέλεξα, δύο μὲν Ἀθηναίοις εἰσὶ δεκάται πολεμήσασιν. ἄγαλμα Ἀθηνᾶς χαλκοῦν ἀπὸ Μήδων τῶν ἐς Μαραθῶνα ἀποβάντων, τέχνη Φειδίου. — ταύτης τῆς Ἀθηνᾶς ἡ τοῦ δόρατος αἰχμὴ καὶ ὁ λόφος τοῦ κράνους ἀπὸ Σουνίου προσπλέουσίν ἐστιν ἤδη σύνοπτα.* cf. IX, 4, 1. Demosth. f. l. 272 *ἀλλ' ὅλης οὔσης ἱερᾶς τῆς ἀκροπόλεως ταυτησὶ καὶ πολλὴν εὐρυχωρίαν ἐχούσης παρὰ τὴν χαλκῆν τὴν μεγάλην Ἀθηνᾶν ἐκ δεξιᾶς ἕστηκεν, ἣν ἀριστεῖον ἡ πόλις τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους πολέμου δόντων τῶν Ἑλλήνων τὰ χρήματα ταῦτ' ἀνέθηκεν.* Aristid. or. 50 III p. 701 C *ἡ Ἀθήνησιν Ἀθηνᾶ, λέγω*

accedit, quod in nummis atticis, quae arcem repraesentant[57], colossea Minervae statua, quae clare perspicitur supra templa et propylaea eminens, hastam non elatam gerit *ἐν προβολῇ*, sed erectam manu tenet. et sane quaerere licet, quo modo in tam enormis magnitudinis statua dea hastam vibrare potuerit, ut taceam ne illud quidem intellegi posse, quod a Sunio adnavigantes hastae cuspidem cernere potuisse narrant. verum etiamsi concedamus, magnam illam statuam *πρόμαχον* fuisse eo modo effictam, qualem vulgo sibi informant, quid obstat, quominus Phidiam putemus, ut deam arcis protectricem anathematis loco publice poneret, ab antiqua imagine Minervae Poliadis profectum eam ita mutatam et excultam reddidisse, ut ipsius aetas et ars postulaverit? nam hac via ad deorum imagines secundum perfectae artis leges formandas processisse summos eius aetatis artifices, multis exemplis constat. sed quamquam non modo incertum, verum etiam improbabile videtur Phidiam in ahenea Minerva hoc modo rem instituisse, tamen etiam Minervae Poliadis rude signum ab artifice quodam ita expressum esse, ut liberae artis perfectam pulchritudinem referret, ex nummo attico constat[58]. in quo inter oleam angui circumvolutam ingentemque noctuam Minerva conspicitur, quae galea et aegide armata longaque tunica induta, sinistra clipeum protendens atque elata dextra hastam vibrans ingreditur. habes Poliadem toto habitu expressam, sed ut nulla iam antiqui rigoris vestigia in signo perfectam artem spirante remaneant.

Verum ei signo, quod Minervae Poliadis esse obtinui, etiam a parte palladii lis

τοῦτο μὲν τὴν ἐλεφαντίνην, τοῦτο δ' εἰ βούλει τὴν χαλκῆν καὶ νὴ Δία γ' εἰ βούλει τὴν Λημνίαν, ἅπαντα ταῦτα ὑπερβολὴν μὲν ἀρετῆς τῷ δημιουργῷ, τοῖς δὲ θεαταῖς ἡδονῆς ἔχει. hanc ipsam Minervam etiam cliduchum vocatum fuisse ne nunc quidem argumentis ab Urlichsio prolatis (rhein. mus. n. f. XIV p. 599 sqq.) credo, quibus Welckero nostro eum persuasisse video (griech. götterl. II p. 308).

56 nihil certi, ut recte monuit Prellerus (de Phidia, allg. encycl. III, 22 p. 182), efficitur ex verbis Zosimi (V, 6) *ἐπιὼν Ἀλάριχος πανστρατιᾷ τῇ πόλει, τὸ μὲν τεῖχος ἑώρα περινοστοῦσαν τὴν πρόμαχον Ἀθηνᾶν, ὡς ἔστιν αὐτὴν ὁρᾶν ἐν τοῖς ἀγάλμασιν ὡπλισμένην καὶ οἷον τοῖς ἐπιοῦσιν ἐνίστασθαι μέλλουσαν, τοῖς δὲ τείχεσι προεστῶτα τὸν Ἀχιλλέα τὸν ἥρω τοιοῦτον, οἷον αὐτὸν τοῖς Τρωσὶν ἔδειξεν Ὅμηρος, ὅτε κατ' ὀργὴν τῷ θανάτῳ τοῦ Πατρόκλου τιμωρεῖν ἐπολέμει. ταύτην ὁ Ἀλάριχος τὴν ὄψιν οὐκ ἐνεγκὼν πάσης μὲν ἀπέστη κατὰ τῆς πόλεως ἐγχειρήσεως.* nam quod addit Zosimus *ὡς ἔστιν αὐτὴν ὁρᾶν ἐν τοῖς ἀγάλμασιν*, docet ea specie Alaricum Minervam vidisse, qua maxime terrifica fuerit, et eiusmodi signa, qualia indicat, re vera extitisse etiam nobis ex monumentis constat. ceterum Achillis mentio ad eam statuam pertinet, quam a Nestorio in Parthenone positam fuisse Zosimus narraverat (IV, 18).

57 Millinus (gal. mythol. 32, 133), Leakius (topogr. Ath. tab. I, 1). Broenstedius (voyage II p. 292, 37) Gerhardus (minervenid. tab. IV, 1), R. Rochettus (topograph. d'Ath. p. 1), Beuleus (monn. d'Ath., p. 394). quattuor exempla composui in tabula secunda, quae Pausaniae arcis descriptioni a me editae adiecta est.

58 Beuleus (monn. d'Ath. p. 390), Wieselerus (denkm. d. a. k. II, 20, 212), inde tab. II, 5.

de finibus regundis intenditur[59]. Homerum enim Troiae novisse Minervae signum sedentis patet ex verbis Heleni, qui Hecubam iubet (Z, 90)

> πέπλον ὅ οἱ δοκέει χαριέστατος ἠδὲ μέγιστος
> εἶναι ἐνὶ μεγάρῳ καί οἱ πολὺ φίλτατος αὐτῇ,
> θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠυκόμοιο,

quibus respondent (Z, 302)

> ἡ δ' ἄρα πέπλον ἑλοῦσα Θεανὼ καλλιπάρῃος
> θῆκεν Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν ἠυκόμοιο.

fuerunt quidem inter grammaticos, qui verba poetae ad stantis deae effigiem significandam detorquerent[60], sed recto iudicio usus Strabo[61] sedentis signum intellexit et ab Homeri testimonio discrepare Ilienses, qui postea stans palladium pro antiquo illo venditabant, adnotavit[62]. scilicet illud palladium, quod de caelo lapsum et inter urbis pignora servatum Ulixes et Diomedes abstulisse ferebantur, quod postea multae urbes accepisse se gloriabundae variis figmentis suum quaeque genuinum probare conabantur,

59 cf. Gerhardus (üb. d. minervenidole p. 11. etrsk. u. kamp. Vas. p. 2. 6).

60 schol. A Il. Z, 92 ἡ διπλῆ, ὅτι ἀντὶ τῆς παρά, ἵν' ᾖ παρὰ γούνασιν· ὀρθὰ γὰρ τὰ παλλάδια κατεσκεύασται. καὶ ἔστιν ὅμοιον τῷ 'ἡ μὲν ἐπ' ἐσχάρῃ' (Od. ζ, 52) ἀντὶ τοῦ παρ' ἐσχάρῃ· ἡ γὰρ ἐπὶ τὴν ἐπάνω σχέσιν σημαίνει. διὸ οὐκ ἀναστρεπτέον τὴν πρόθεσιν. 303 ἡ διπλῆ, ὅτι πάλιν παρὰ γούνασιν.

61 Strabo XIII p. 601 καὶ τὰ τοιαῦτα δὲ τοῦ αὐτοῦ τίθενται τεκμήρια, οἷον ὅτι τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ξόανον νῦν μὲν ἑστηκὸς ὁρᾶται, Ὅμηρος δὲ καθήμενον ἐμφαίνει· πέπλον γὰρ κελεύει 'θεῖναι Ἀθηναίης ἐπὶ γούνασιν.' βέλτιον γὰρ οὕτως ἢ ὡς τινὲς δέχονται ἀντὶ τοῦ 'παρὰ τοῖς γούνασι θεῖναι' παρατιθέντες τὸ 'ἡ δ' ἧσται ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν πυρὸς αὐγῇ' ἀντὶ τοῦ 'παρ' ἐσχάρῃ'. τίς γὰρ ἂν νοηθείη πέπλου ἀνάθεσις παρὰ τοῖς γόνασι; καὶ οἱ τὴν προσῳδίαν δὲ διαστρέφοντες, 'γουνάσιν', ὡς θυιάσιν, ὁποτέρως ἂν δέξωνται, ἀπεραντολογοῦσιν, εἴθ' ἱκετ[είας ἑρμην]εύοντες [εἴ]τε φρένας. πολλὰ δὲ τῶν ἀρχαίων τῆς Ἀθηνᾶς ξοάνων καθήμενα δείκνυται, καθάπερ ἐν Φωκαίᾳ Μασσαλίᾳ Ῥώμῃ Χίῳ ἄλλαις πλείοσιν. de romana Minerva sedente constat ex monumentis, qualia composui archäol. beitr. p. 81 cf. Suet. Calig. 25 *infantem — Minervae gremio imposuit.* Cassius Dio LIX, 26. licet etiam Erythras addere cf. p. 7, 20.

62 Apollod. III, 12, 3, 2 Ἶλος — τὸ διιπετὲς παλλάδιον πρὸ τῆς σκηνῆς κείμενον ἐθεάσατο. ἦν δὲ τῷ μεγέθει τρίπηχυ, τοῖς δὲ ποσὶ συμβεβηκός, καὶ τῇ μὲν δεξιᾷ δόρυ διηρμένον ἔχον, τῇ δὲ ἑτέρᾳ ἠλακάτην καὶ ἄτρακτον. Eustath. Il. Z p. 627 φασὶ δὲ τὸ ἐν Τροίᾳ παλλάδιον διοπετὲς μὲν εἶναι, ἤγουν ἐξ ἀέρος ἄνωθεν οὐρανόθεν πεσόν, ἀνδρὸς δὲ δορὰν ἠμφιέσθαι (quod ad mythum de Pallante spectat cf. Muellerus kl. schr. II p. 208) στέμμα τε ἔχειν καὶ ἠλακάτην, ἐν δὲ τῇ κεφαλῇ πῖλον καὶ δόρυ ἐν τῇ δεξιᾷ. quocum consentit schol. BL, nisi quod πόλιν legit, sed πόλον verum esse et per se probabile est et vero nummus Iliensium docet, quem tab. II, 6 exhibui (cabin. de M. Allier de Hauteroche 13, 9, Wieselerus (denkm. d. a. k. II, 21, 221). in eo videmus Minervae signum in hermae modum exiens polo fuso hasta instructum (cf. Arist. or. 2 I. p. 21 C ἀλλὰ μὴν ἀμφοτέρῳ γε τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐπίκουρος γεγένηται, γυναιξὶ μὲν ταλασίαν παραδοῦσα, ἀνδράσι δὲ ὅπλων χρῆσιν ἀναθεῖσα), quod quin recte Pauckerus (d. attische pallad. p. 38) ipsum illud a scriptoribus descriptum palladium esse dixerit, nullus dubito, quamvis dissentiat Wieselerus l. l. p. 113. ante deam bovem in eo est ut mactet sacerdos.

unanimi scriptorum atque artis monumentorum consensu parvum aliquod signum fuisse traditur, quod deam stantem hastamque vibrantem repraesentabat [63]. itaque nulla causa est, cur, cum constet etiam Athenienses palladii sui a Troia originem repetiisse, formam eius a vulgari palladiorum specie discrepasse putemus. quidni igitur concedamus inter palladium et Poliadis antiquum signum similitudinem quandam intercessisse? ut aliquo tamen utar exemplo, in Pergamenorum nummo [64] Minervae signum conspicitur, quod palladium vocare nemo dubitabit, idque si universum typum spectas a Poliadis signo non multum differt. alterum exemplum sit signum Minervae in Lacedaemoniorum nummo Gallieno imperatore expressum [65], quod antiquissimo habitu deam galea armatam, sinistra scutum protendentem, dextra hastam vibrantem repraesentat, cuius ima pars in hermam ita finitur, ut truncus fasciis nescio quibus arcte circumligatus esse videatur. recte Konerus [66] Minervae, quam *πολιούχου* nomine antiquissimo Lacedaemonii cultu prosequebantur, aheneum signum a Gitiada factum agnovit, in aede positum, cuius parietes anaglyphis eiusdem Gitiadae opera ex aere ductis ornati erant, unde dea alterum *χαλκιοίκου* nomen accepit [67]. cum hoc signo, quod *πολιάδα* — nam *πολιάς* et *πολιοῦχος* inter se non differunt [68] — palladio prorsus simile reddit, Konerus cognatum typum nummi cuiusdam Meliorum componit [69]. Minerva galea ornata, scutum sinistra tenens anguibus circumdatum, dextra hastam vibrat, imum corpus in hermae modum effictum est, ab utroque latere anguibus enascenti-

63 non opus est, ut in tanta scriptorum et monumentorum copia, quae ut hoc utar ad palladium raptum pertinent, singula palladii exempla commemorem.

64 Choiseul Gouffier (voy. pitt. II, tab. 5, 1), Streberus (numism. nonn. graec. tab. III, 3. p. 195), inde tab. III, 6. cf. Cavedonius (spicil. numism. p. 146).

65 Cadalvène (recueil d. med. II, 35), inde tab. III, 5.

66 Konerus (Koehnii zeitschr. f. münzk. V p. 2 sqq., archäol. zeit. III p. 30 sqq.), quem tamen verum vidisse non puto, cum Gitiadam non aedem sed statuam ipsam anaglyphis ornasse censeat.

67 Paus. III, 17, 2 *ἐνταῦθα Ἀθηνᾶς ἱερὸν πεποίηται, πολιούχου καλουμένης καὶ χαλκιοίκου τῆς αὐτῆς· τοῦ δὲ ἱεροῦ τῆς κατασκευῆς Τυνδάρεως, καθὰ λέγουσιν, ἤρξατο· ἀποθανόντος δὲ ἐκείνου δεύτερα οἱ παῖδες ἐξεργάσασθαι τὸ οἰκοδόμημα ἤθελον, ἀφορμή δέ σφισιν ἔμελλε τὰ ἐξ Ἀφιδναίων ἔσεσθαι λάφυρα. προαπολιπόντων δὲ καὶ τούτων, Λακεδαιμόνιοι πολλοῖς ἔτεσιν ὕστερον τόν τε ναὸν ὁμοίως καὶ τὸ ἄγαλμα ἐποιήσαντο Ἀθηνᾶς χαλκοῦν· Γιτιάδας δὲ εἰργάσατο ἀνὴρ ἐπιχώριος. ἐποίησε δὲ καὶ ᾄσματα δώρια ὁ Γιτιάδας ἄλλα δὲ καὶ ὕμνον ἐς τὴν θεόν. ἐπείργασται δὲ τῷ χαλκῷ πολλά κτλ.*

68 schol. Soph. Phil. 133 *Νίκη τ' Ἀθάνα πολιάς· οὕτως ἡ πολιοῦχος Ἀθάνα Νίκη καλεῖται ἐν τῇ Ἀττικῇ.* schol. Clem. Alex. t. IV p. 115 Kl. *πολιὰς Ἀθήνησι τιμᾶται, ἣν καὶ πολιοῦχον λέγουσιν, ἱδρυμένην ἐν τῇ ἀκροπόλει.* Arist. eqq. 581. cf. Boetticherus (philol. XVII p. 393).

69 Pellerinus (rec. d. méd. tab. CIV, 4), Gerhardus (üb. d. metroon tab. I, 19), Lenormantius (nouv. gal. mythol. tab. XXIII, 9), Wieselerus (denkm. d. a. k. II, 20, 213), inde tab. III, 8. cf. Gerhardus (hyperb. röm. stud. II, p. 277).

bus. cum hoc Meliorum signo Conzei beneficio anaglyphum satis memorabile in insula Melo mense Novembri anni 1864 repertum, nunc Athenis in Theseo servatum, comparare licet[70]. delineatum Conzeio misit vir de patriis antiquitatibus servandis et cum doctis communicandis egregie meritus Achilles Postolaccas, unde exemplum ductum est, quod tab. III, 7 exhibet. cippo parvo ex viliore marmore facto (82 cent. alt. 44 cent. lat.) impositum est anaglyphum. quod deae signum quale in nummo conspicimus arte novicia ita variatum reddit ut imum corpus non in hermam exeat, sed in modum notissimae Dianae ephesiae formatum sit. dea galea cristata et aegide paullo obscurius ea quidem significata armata est, sinistra scutum gorgoneo exornatum tenet, dextra hastam vibrat. praeterea, ne quis de Minerva dubitet, ad pedes ab altera parte noctua, ab altera anguis conspiciuntur. imum corpus, ut in imaginibus Dianae ephesiae[71], chitone usque ad pedes demisso maxima quidem parte fasciis quibusdam distincto vestitum est, denique ab utraque parte etiam in hoc signo angues quasi enascuntur. apparet igitur antiqnissimum illud signum Melium ita ab artifice novatum esse ut alius deae, cuius tunc maxime pervulgata et summa religione culta fuerunt simulacra, auctoritatem ei conciliaret. qua in re etiam illud memorabile est, quod ipsum Dianae ephesiae signum antiquissimis temporibus longe simplicius, et ita quidem ut ad hermae potius similitudinem accederet, formatum fuit[72]. subscripta sunt anaglypho verba ΕΙϹΕѠ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΝ, et ΕΙϹΕѠ illud, quod equidem non intellego, etiam ipsius simulacri fasciis inscriptum legitur.

Itaque concedendum est, palladium, quod Athenis colebatur, tota specie non multum dissimile fuisse Minervae Poliadis signo, quamquam, quae sive magnitudinis sive habitus inter utrumque discrimina intercesserint, iam non licet accuratius definire. nullo modo igitur in me recipiam in permultis illis monumentis, quae parvi maximam partem ambitus Minervam aliquam armatam hastamque vibrantem antiquo more repraesentant, discernere, utrum palladium an Minerva Polias intellegenda sit, nisi forte aliunde certa argumenta repeti possint. sed si de forma utriusque deae saepe res ambigua manet, tamen inter nomen et cultum accurate distinguendum est. quod rectissime Muellerus (ad Aesch. Eum. p. 155, kl. Schr. II p. 147) monuit nusquam Minervae Poliadis signum vocari palladium, id etiam eo valere observavit Wordsworthius (Athens

70 bullett. d. inst. 1862 p. 86.

71 praeter Claudi Menetreii librum Symbolica Dianae ephesiae statua (Romae 1657) sufficit commemorasse Claracum (mus. d. sculpt. tab. 561—564 C) et Gerhardum (ant. bildw. 305, 307, 308).

72 cf. ber. d. sächs. ges. d. wiss. 1851 p. 146 sq.

and attica p. 107), ut ne ipsa quidem Polias, ubi accurate loquuntur tituli atque scriptores — nam poetarum licentiam hic non curo —, Παλλάς nominetur sed Ἀθηνᾶ; ita Homerus quoque deam, cui peplum offerunt troianae mulieres, Ἀθηναίην nuncupat. quo solo discrimine quaestio quaedam solvi mihi videtur, de qua in varias partes disceptarunt viri docti. in titulo attico [73] de novo quodam palladio sermo est. quod ex oraculo suis impensis refecit Polyaenus, sive quo nomine vocatus est, qui erat *ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ἐπὶ παλλαδίου καὶ βουζύγης*, unde certissimo apparet *ἕδος τῆς Παλλάδος* non posse intellegi nisi de palladio [74]. de hoc sacerdote constat etiam ex inscriptionibus sellarum in attico theatro nuper repertarum, inter quas legitur etiam *βουζύγου ἱερέως Διὸς ἐν παλλαδίῳ* [75]. neque quisquam, cum apud Atticos Iovis et Minervae cultus semper fere coniunctus sit, mirabitur, etiam palladio proprium quendam Iovem additum fuisse, ut cum Minerva Poliade Iuppiter Polieus colebatur. cuius sacerdotium cur ad Buzygarum gentem relatum fuerit fabula quaedam apud Polyaenum servata explicavit [76]. iam constat de pompa quadam a nomophylacibus Palladi instructa, ut simulacrum ad mare transportarent [77], de qua paullo accuratius inscriptionibus ephebicis edocemur, quibus ephebi laudantur, quod *συνεξήγαγον καὶ τὴν Παλλάδα Φαληροῖ κἀκεῖθεν πάλιν συνεισήγαγον μετὰ φωτὸς μετὰ πάσης εὐκοσμίας* (tit. B. 11 cf. A. 10 *συνεξήγαγον δὲ καὶ τὴν Παλλάδα μετὰ τῶν γεννητῶν καὶ πάλιν εἰσήγαγον μετὰ πάσης εὐκοσμίας*), vel cosmeta, quod

73 C. I. Gr. 491 *ἱερ]εὺς τοῦ Διὸς τοῦ ἐπὶ παλλαδίου καὶ βουζύγης, Πολ[ναί]νου Μαραθώνιο[ς], χρήσαντος τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, ὅτι χρὴ ἕτερον ἕδο[ς] τῆς Παλλάδος κατασκευάσασθαι, ἐκ τῶν ἰδίων ποιήσας τοῖς τε θεοῖς καὶ τῇ πόλει ἀνέθηκεν.* eodem pertinere videtur alter titulus, quem Rangabeus (ant. hellén. 819) Pittakisio (anc. Athènes p. 129) auctore edidit: *. . . ται . . Διοδώρου Ἀλαιέα . . καθώς ἐστιν τῷ γένει καὶ ἱερέως Διὸς ἐμ πα[λλαδίῳ] . . Ἀλαιέως. ὑμεῖς οὖν καλῶς . . τοὺς καὶ εἰσαγαγόντας εἰς τὴν . . [τοῦ δο]θέντος χρησμοῦ διαπεμ. . . . . ἐπιστολὴ παρὰ Δελφῶ[ν] . . [οἱ αἱρεθέντε]ς ἔγχρονοι ἄρχοντες καὶ οἱ [ἱερεῖς? Ἀθηναίοις] χαίρειν. Γινώσκετε τοὺς . . τ' αὐ μαντείαν, καὶ περωτασ . . τοὺς ἐμ παλλαδίῳ Διό[ς] . . ον Διοδώρου Ἀλ[αιέα] . .*

74 *ἕδος* non solum sedentis deae statuam indicare, quod Boeckhius voluit, sed simulacrum cultui sacratum Welckerus demonstravit (syll. epigr. p. 3 sqq.).

75 *ἐφημ. ἀρχαιολ.* 1862 p. 162, n. 161. n. schweiz. mus. III. p. 37, 23.

76 Polyaenus I, 5 *Δημοφῶν παρὰ Διομήδους τὸ παλλάδιον παρακαταθήκην λαβὼν ἐφύλαττεν. Ἀγαμέμνονος ἀπαιτοῦντος τὸ μὲν ἀληθινὸν ἔδωκεν ἀνδρὶ Ἀθηναίῳ, καλουμένῳ Βουζύγῃ, κομίζειν Ἀθήναζε· ἴσον δὲ καὶ ὅμοιον ἄλλο κατασκευάσας εἶχεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἀγαμέμνονος δὲ σὺν πολλῇ χειρὶ ἐπελθόντος ἀπεμάχετο ἐπὶ μακρόν, δόξαν ἐμποιῶν ὡς ὑπὲρ τοῦ ἀληθινοῦ προκινδυνεύοι. πολλῶν δὲ τραυματιῶν γενομένων οἱ μὲν ἀμφὶ Δημοφῶντα ὑπεῖξαν, Ἀγαμέμνων δὲ τὸ παραπεποιημένον παλλάδιον λαβών, ἐξαπατηθεὶς ᾤχετο.*

77 Suidas et Pollux *οἱ νομοφύλακες — τῇ παλλάδι τὴν πομπὴν ἐκόσμουν, ὅτε κομίζοιτο τὸ ξόανον ἐπὶ τὴν θάλασσαν.*

παρέπεμψε καὶ τὴν Παλλάδα *Φαληροῖ κἀκεῖθεν συνεισήγαγεν μετὰ φωτὸς* (B. 75). vel Palladis nomen docet errasse, qui haec ad Poliadem rettulerunt et sive panathenaea[78] sive callynteria[79] sive plynteria[80] sive oschophoria[81] intellegenda esse putarunt, rectoque iudicio Peterseniurn[82] de palladio cogitasse, quod certissimum est, postquam constat, pompa illa simulacrum in Phalerum deductum esse. ibi enim traditum accepimus a Demophonte palladium pugna captum esse, in qua cum socii ab insciis occisi essent, ad horum caedem expiandam postea sacra quaedam instituebantur[83], quibus quin deae ipsius signum adhibitum sit nulla causa est cur dubitemus[84].

De Minerva Poliade non possum discedere, quin pauca de Victoria adiiciam, quae quam arte cum ea coniuncta sit supra (p. 14, 47) vidimus, cum ex hecatomba Minervae

78 Boetticherus (tekt. II, l. IV p. 234. 239. philol. XVII p. 393), Grassbergerus (verh. d. phil. ges. in Würzburg p. 18).

79 Muellerus (kl. schr. II p. 165).

80 A. Memmsenius (heortol. p. 429 sqq.).

81 Dittenbergerus (de epheb. attic. p. 63).

82 d. feste d. Pallas Athene in Athen p. 12.

83 Paus. I, 28, 9 *Διομήδην φασὶν ἁλούσης Ἰλίου ταῖς ναυσὶν ὀπίσω κομίζεσθαι, καὶ ἤδη τε νύκτα ἐπέχειν, ὡς κατὰ Φάληρον πλέοντες γίνονται, καὶ τοὺς Ἀργείους ὡς ἐς πολεμίαν ἐπιβῆναι τὴν γῆν, ἄλλην που δόξαντας ἐν τῇ νυκτὶ καὶ οὐ τὴν Ἀττικὴν εἶναι. ἐνταῦθα Δημοφῶντα λέγουσιν ἐκβοηθήσαντα, οὐκ ἐπιστάμενον οὐδὲ τοῦτον τοὺς ἀπὸ τῶν νεῶν ὡς εἰσὶν Ἀργεῖοι, καὶ ἄνδρας αὐτῶν ἀποκτεῖναι καὶ τὸ παλλάδιον ἁρπάσαντα οἴχεσθαι, Ἀθηναῖόν τε ἄνδρα οὐ προϊδόμενον ὑπὸ τοῦ ἵππου τοῦ Δημοφῶντος ἀνατραπῆναι καὶ συμπατηθέντα ἀποθανεῖν. ἐπὶ τούτῳ Δημοφῶντα ὑποσχεῖν δίκας, οἱ μὲν τοῦ συμπατηθέντος τοῖς προσήκουσιν, οἱ δὲ Ἀργείων φασὶ τῷ κοινῷ.* (cf. Bekk. anecd. I p. 311. schol. Aristid. tom. III p. 320 D, qui Lysiam testem adhibet.) Poll. VIII, 118 *τὸ ἐπὶ παλλαδίῳ· ἐν τούτῳ λαγχάνεται περὶ τῶν ἀκουσίων φόνων· μετὰ γὰρ Τροίας ἅλωσιν Ἀργείων τινὰς τὸ παλλάδιον ἔχοντας Φαληρῷ προσβαλεῖν, ἀγνοίᾳ δὲ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἀναιρεθέντας ἀπορριφῆναι. καὶ τῶν μὲν οὐδὲν προσήπτετο ζῷον, Ἀκάμας δὲ ἐμήνυσεν ὅτι εἶεν Ἀργεῖοι τὸ παλλάδιον ἔχοντες. καὶ οἱ μὲν ταφέντες ἀγνῶτες προσηγορεύθησαν τοῦ θεοῦ χρήσαντος, αὐτόθι δὲ ἱδρύθη τὸ παλλάδιον, καὶ περὶ τῶν ἀκουσίων ἐν αὐτῷ δικάζουσιν.* Hesych. *ἀγνῶτες . . . . . φασὶ τοὺς μετὰ τὸν τῆς Ἰλίου πλοῦν Φαληροῖ προσχόντας καὶ ἀναιρεθέντας ὑπὸ Δημοφῶντος ταφῆναι.* Eust. ad Hom. Od. α p. 1419 (quocum consentit Suidas *ἐπὶ παλλαδίῳ*) *ἐδίκαζον δὲ κατὰ Παυσανίαν ἐκεῖ ἀκουσίους φόνους οἱ ἐφέται. Ἀργεῖοι γάρ φησιν ἀπὸ Ἰλίου πλέοντες, ἡνίκα προσέσχον Φαληροῖ, ὑπὸ Ἀθηναίων ἀγνοούμενοι ἀνῃρέθησαν. ὕστερον δὲ Ἀκάμαντος γνωρίσαντος καὶ τοῦ ἱστορουμένου παλλαδίου εὑρεθέντος κατὰ χρησμόν, αὐτόθι τὸ δικαστήριον ἀπέδειξαν* (*ὡς Φανόδημος* add. Suidas). *Κλειτόδημος δέ φησιν, Ἀγαμέμνονος σὺν τῷ παλλαδίῳ προσενεχθέντος ταῖς Ἀθήναις, Δημοφῶντα τὸ παλλάδιον ἁρπάσαι καὶ πολλοὺς τῶν διωκόντων ἀνελεῖν. τοῦ δὲ Ἀγαμέμνονος δυσχεραίνοντος, κρίσιν αὐτοὺς ὑποσχεῖν ἐπὶ πεντήκοντα Ἀθηναίων καὶ τοσούτων Ἀργείων.* Clitodemi narrationem refert Harpocration *ἐπὶ παλλαδίῳ*.

84 quae in titulo attico apud Rangabeum (ant. hellén. 2253, 4, 21) commemoratur *Ἀθηναία ἐπὶ παλλαδίῳ* non ipsum palladium significat, sed aliam deae statuam eodem loco positam, quarum Athenis diverso nomine et habitu innumerae fuerunt.

oblata pulcherrimam vaccam Victoriae sacrificari traditum sit [85], neque ipsam Minervam Victoriam vocatam eoque nomine cultam fuisse quemquam fugit [86]. iam cum anaglypho parisiensi, quod supra ad Minervam Poliadem rettulimus, aperte cognatum est aliud quoddam anaglyphum marmoreum, quod a Tophamo anno 1725 in Angliam reportatum nunc in museo britannico asservatur [87]. ibi trunco cuidam lorica atque galea tropaei instar superpositae sunt, cui a sinistra parte femina longo chitone pallioque vestita appropinquat, quae sinistra pateram angui porrigit trunco circumvoluto, dum dextra elata ex gutto vinum infundit; sacerdotem potius quam Victoriam esse putaverim. ab altera parte adstat vir barbatus armis instructus, ei, qui in anaglypho parisino conspicitur, tam similis, ut fere ex eadem forma prodiisse videatur, nisi quod dextra hastam tenet. sequitur equus, cuius anterior tantum pars apparet, pone eum iuvenis agasonis caput. supra et infra anaglyphum inscriptionis satis prolixae partes servatae sunt, quibus virorum e diversis Graeciae civitatibus oriundorum recensus continetur ordine geographico compositus (C. I. Gr. 1936). monumenti huius in honorem militum, ut Boeckhius probabiliter coniecit mercennariorum, qui in bello occiderant, positi neque tempus neque locum ubi positum fuerit certo constituere licet, sed si alterum illud anaglyphum recte ad atticam religionem rettulimus, similitudo, quae inter utrumque obtinet, maximopere suadet, ut etiam hoc ad Atticam pertinere putemus. diu est ex quo cum hisce anaglyphis tertium quoddam ex marmore pentelico factum comparatur, cuius pars tantum in museo mantuano servatur [88]. ibi rursus eadem barbati atque armati viri figura conspicitur eo tantum discrimine, quod sinistra hastam tenet, dextra pateram angui porrigit arae simul et columnae circumvoluto, quae partem sacelli efficit magna ex parte fracto marmore

85 cf. Boetticherus (philol. XVII p. 395 sqq. XXI p. 49 sqq.)

86 Soph. Phil. 134 Νίκη τ' Ἀθάνα Πολιάς, ἥ μ' ἀεὶ σώζει, ib. intpp.

87 anc. marbl. II, 41, Ellisius (Townley gal. II p. 157), inde tab. III, 1. Gerhardus (minervenidole tab. 2, 5). cf. Odofr. Muellerum (kl. schr. II p. 608), Welckerum (alt. denkm. II p. 137 sq.), Friedlaendorum (de opp. anaglyph. in mon. sepulcral. gr. p. 40), Stephanium (d. ausruh. Herakles p. 76 sqq.).

88 Labus mus. mant. III, 7. Od. Muellerus (Amalth. III p. 48 tab. 5, kl. schr. II p. 607 sqq.) ex tenebris marmorum blundellianorum anaglyphum etiam a Gerhardo (minerv. tab. II, 6) repetitum protulit, in quo Victoria alata similiter atque in londinensi femina illa angui vinum infundit. ante Minervae signum, quod basi satis altae impositum est, in solo lorica conspicitur, quam anathematis loco positam esse recte suspicabimur. etiam hoc anaglyphum ad eundem ordinem pertinere, quo cetera modo tractata, patet, sed Minervae signum, si modo omnia recte se habent, aliter effictum est quam quod de Poliade explicari possit, nam galea quidem et aegide armata est, sed caret scuto et sinistra hastam erectam tenet, dextra nuda demissa est.

iam deperditi, post militem equus sub arbore patula tranquille adstat. quamquam de hoc anaglypho certi nihil statui potest, quoniam nec constat, utrum deae signum an tropaeum additum fuerit, neque vel coniectura assequi licet, num hic quoque vel Victoria vel femina sacrificanti adstiterit, hoc tamen affirmari potest, ad idem monumentorum genus utrumque pertinere anaglyphum. et anguem quidem ut Minervae Poliadis ὄφιν οἰκουρὸν putemus nihil sane est quod cogat, cum genius loci, sive sacellum sive sepulcrum cogitas, intellegi possit. at vero in anaglypho londinensi tropaeum illud, si modo de attica origine recte coniecimus, optimo iure ad Minervam Victoriam referri patet. etenim si Euripides (Phoen. 1181) Ζηνὸς ὀρθῶσαι βρέτας τροπαῖον dixit[89], quidni etiam Ἀθηνᾶς Νίκης βρέτας τροπαῖον statuemus? hoc ipsum videre nobis videmur in pictura cuiusdam vasculi Megaris nuper reperti, iam Athenis asservati, quae rubras figuras in nigra superficie, albo colore secundum recentioris artificii morem hic illic distinctas, exhibet[90]. rudium lapidum congeriei impositus est truncus[91] galea cristata, scuto rotundo, tunica variegata ita ornatus, ut simulacri speciem prae se ferat, adiecta etiam hasta, quam quasi manu tenere videtur simulacrum[92]. Victoria parva alata — nam non dubitandum mihi esse videtur, quin Victoria sit neque vero Amor — advolat et utramque manum versus simulacrum protendit. iuvenis chlamyde et pileo instructus bovem ferocientem et vittis ornatum ad lapidum acervum, scilicet sacrificaturus, adducit. ab altera parte iuvenis coronatus et ipse chlamyde indutus dextra arietem trahit, sinistra elata canistrum frugibus repletum affert. a tergo prioris iuvenis tertius quidam sedet capite coronato, dextra duas hastas tenens, qui tranquille, quid illi agant, observat. sacrificium hic propter victoriam aliquam reportatam ante Minervae signum in tropaei modum excultum praeparari. nemo erit qui neget[93], sed cur Pervanoglus[94] ad obscuram Thebanorum Minervam Oncam

89 Welckerus syllog. epigr. p. 3 contulit Eurip. Phoen. 1487 Διὸς τροπαῖον βρέτας στῆσαι. C. I. Gr. 173 στήσαιεν Ζηνὶ τροπαῖον ἕδος. Eurip. Her. 937 βρέτας Διὸς τροπαίου καλλίνικον στῆσαι.

90 arch. zeit. XXIII tab. 199, 3. inde tab. III, 2.

91 simili lapidum acervo immissas videmus in picturis vasculariis hermas, cf. e. g. R. Rochettus (mon. ined. tab. 28), neque desunt exempla ararum similiter ex lapidibus structarum, cf. Hermannus (gottesd. alterth. 17, 6), arch. ztg. III, tab. 35, 1. 2. mon. ined. d. inst. VI, 8.

92 cf. Boetticherus (baumcult. p. 71 sqq.).

93 Harp. Suid. ἐπίβοιον· Φιλόχορος ἐν β' φησὶν οὕτως· ἐὰν δέ τις τῇ Ἀθηνᾷ θύῃ βοῦν, ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ τῇ Πανδώρᾳ (Πανδρόσῳ codd. quidam) θύειν ὄϊν καὶ ἐκαλεῖτο τὸ θῦμα ἐπίβοιον. cf. Hom. Il. B, 547:

aberraverit, nullam equidem video causam. quis non statim in memoriam sibi revocet pulcherrima illa anaglypha templi Minervae Victoriae aream saepientia, in quibus Victoriae alatae in eo sunt ut tropaeum exornent, dum aliae taurum ferocientem ad sacrificium adducunt [95]. accedit quod in nummis quibusdam atticis praeter noctuam tropaea conspiciuntur, quod certum indicium est etiam Athenis talia erecta fuisse [96]. neque vero neglegendum est in nummis Pergamenorum [97] tropaeum addita inscriptione Ἀθηνᾶς νικηφόρου apparere, quod Cavedonius (ann. VII p. 237) scite ad lucum rettulit, Nicephorii nomine ab Eumene consecratum [98], quem ad cultum Minervae victricis potissimum pertinuisse apparet. quodsi constat omnino deorum antiquissima simulacra similem in modum ornata fuisse, cuius rei exempla Bacchi potissimum signa praebent [99], etiam Minervam Victoriam sub tropaei signo olim cultam fuisse omnem veri speciem habet, ad quam rem probandam Tertulliani verbis notissimis abuti nolo, cum dicit (apolog. 16, ad nat. I, 12) *et tamen quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica et Ceres Raria, quae sine effigie rudi palo et informi ligno prostant?* nam is quidem potuit etiam Minervae Poliadis signum oleagineum hoc modo significare, cui hoc ipsum, quod ex olea sculptum fuit auctoritatem addidisse scimus. quid quod etiam tropaeis in honorem Minervae erectis truncos oleagineos subdere solebant [100]. ceterum pictura illa vascularia ita sane comparata est, ut ad mythicum quoddam argumentum referenda esse videatur. commode de Theseo possis cogitare, qui taurum marathonium sua manu captum et in arcem deductum Minervae sacrificavit, ubi Marathonii

> *δῆμον Ἐρεχθῆος μεγαλήτορος, ὅν ποτ' Ἀθήνη*
> *θρέψε Διὸς θυγάτηρ, τέκε δὲ ζείδωρος ἄρουρα*
> *καδ δ' ἐν Ἀθήνῃς εἷσεν ἑῷ ἐνὶ πίονι νηῷ,*
> *ἔνθαδέ μιν ταύροισι καὶ ἀρνειοῖς ἱλάονται*
> *κοῦροι Ἀθηναίων περιτελλομένων ἐνιαύτων.*

Aristoph. av. 971 *πρῶτον Πανδώρᾳ θῦσαι λευκότριχα κριόν.* num ad hoc Pandorae sacrificium pertinet, quod Phidias in basi Minervae Virginis *Πανδώρας γένεσιν* effinxit?

94 arch. zeit. XXIII p. 68 sqq.

95 Michaelis (arch. zeit. XX p. 252 sqq.).

96 Beuleus (monn. d'Ath. p. 83, 148), inde tab. III, 3.

97 Choiseul Gouffier (voy. pittor. II. 5, 5), inde tab. III, 4.

98 Strabo XIII p. 624 *κατεσκεύασε δ' οὗτος τὴν πόλιν, καὶ τὸ Νικηφόριον ἄλσος κατεφύτευσε.*

99 cf. Boettícherus (baumcult. tab. XLII—XLIV).

100 Cornut. n. d. 20. *καὶ ἀνιστᾶσιν αὐτῇ τρόπαια ἐκ ξύλων ἐλαΐνων.*

Theseum cum tauro ex aere factum dedicarunt [101], quod monumentum in nummo quodam attico repraesentatum esse recte intellectum est [102].

Haec quae ad illustranda quaedam rudis antiquitatis simulacra satis operose composita sunt non vereor ne prorsus ab eius diei sollemnitate abhorrere videantur, cui rite celebrandae hac disputatione prolusi. probant enim eam olim Athenis religionem obtinuisse, ut deam, in qua mentem divinam venerari sibi videbantur, pacis et belli eandem praesidem putarent, neque ab alia in bellis victoriam sibi sperarent nisi ab ea quae domi legibus et institutis civitatem regeret. quae sive religio sive sapientia quantopere optandum sit ut hodie quoque servetur, omnes sciunt. praesertim eis temporibus, quibus quisquis patriae atque regi vere deditus est, a quacumque parte stat, Aeschyleam illam vociferationem non potest quin suam faciat

αἴλινον αἴλινον εἰπέ, τὸ δ' εὖ νικάτω.

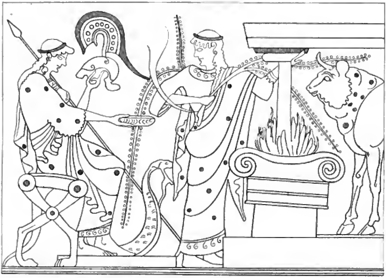
101 Paus. I, 27, 9 *ἀνέθεσαν δὲ καὶ ἄλλο Θησέως ἔργον, καὶ ὁ λόγος οὕτως ἐς αὐτὸ ἔχει.* tum explicata de tauro Cretensi qui in Atticam pervenerit fabula pergit *τὸν δὲ ἐν τῷ Μαραθῶνι ταῦρον, ὕστερον Θησεὺς ἐς τὴν ἀκρόπολιν ἐλάσαι καὶ θῦσαι λέγεται τῇ θεῷ, καὶ τὸ ἀνάθημά ἐστι τοῦ δήμου τοῦ Μαραθωνίων.* quamquam alii taurum a Theseo Apollini mactatum esse tradiderunt. v. Nackii opp. II p. 263 sqq.

102 Combe (num. mus. brit. tab. 6, 17). Beuleus (monn. d'Ath. p. 399).

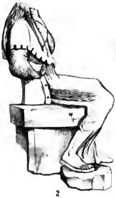
INDEX TABVLARVM.

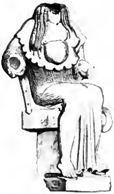
Bonnae formis Caroli Georgi.

1

2

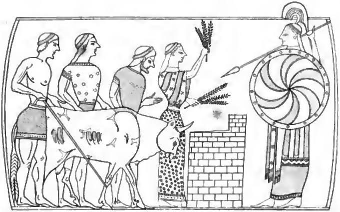

3

4

Lith Anst d. rh Fr Wilh Univ v A Henry in Bonn

1

4

5

6

3

2

2

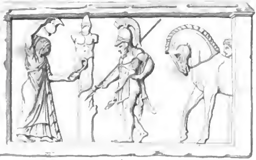
5

3

8

1

4

6

7